

กลวิธีการอุปลักษณ์ในลักษณะนี้ จูงใจให้ผู้อ่านเข้าถึงความรู้สึกของสุนทรภู่ ความ
ทุกข์ทรมานใจจากความรัก ดังได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่า ความทุกข์เช่นนี้เหมือน
ไฟรมอยู่ในอก ก็คล้ายการ "อ้อม" เอาไว้ไม่ยอมปล่อยให้เมรุวาทรมาน เพราะ
"ความรัก" จึงยอมทุกข์ทรมานจนกว่ารักนั้นจะสมหวัง ความทุกข์ทั้งหลายก็จะ
หมดไป

ในนิราศภูเขาทอง สุนทรภู่ใช้นามธรรมเปรียบเทียบ แสดงความ
กตัญญูต่อรัชกาลที่ 2

สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ   ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย
แมนก่าเน็ดเกิดชาติใดใด   ขอให้ได้เป็นข้าพำลูลี
(หน้า 155)

สิ่งที่สุนทรภู่แสดงออก

จะสร้างพรตอดสาหัสส่วนบุญถวาย   ประพฤติฝ่ายสมณะห้วงสา
เป็นสิ่งของฉลองคุณมุสิกา   ขอเป็นข้าเคียงพระบาททุกชาติไป
(หน้า 151)

ตอนนี้สุนทรภู่อยู่ในเพศบรพชิต ในบทแรก "สิ้นแผ่นดิน" ท่านก็ "สิ้น
นาม" คือ สูญสิ้นยศฐาบรรดาศักดิ์ที่เคยรุ่งเรืองในสมัยรัชกาลที่ 2 ไปด้วย ตกต่ำ
จนต้องรอนเร่เร่ที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง ยิ่งทำให้ท่านระลึกถึงพระมหากษัตริย์
ของรัชกาลที่ 2 เป็นอย่างยิ่ง แต่ไม่สามารถตอบแทนพระองค์ได้ จึงได้ตั้งใจ
อธิษฐานขอเป็นข้าพระบาทไปทุกชาติ ในบทที่ 2 ท่านใช้นามธรรม "บุญ" เปรียบ
เทียบเป็น "สิ่งของฉลองคุณมุสิกา" คือจะยกบุญที่เกิดจากความตั้งใจปฏิบัติธรรม
ตลอดพรรษา ถวายเพื่อเป็นสิ่งทดแทนพระคุณ ท่านแสดงความจงรักภักดีซึ่งเกิดจาก
ใจ เน้นให้เห็นจากนามธรรมสื่อเป็นรูปธรรม ให้ทั้งความหมาย ความรู้สึก และ
ภาพนึกได้ซาบซึ้ง ประทับใจ และกล่าวถึงความตั้งใจจริงของท่านในลักษณะเดียว
กัน คือ "ขอเป็นข้าเคียงพระบาททุกชาติไป" แสดงให้เห็นถึง ความรัก เพ็ดพูน
บูชา ความผูกพัน ความกตัญญู ความจงรักภักดี อย่างมั่นคงและจริงใจของท่านที่มี

ต่อรัชกาลที่ 2 ข้อความในบทแรก และกลวิธีอุปมาอุปไมยในบทที่ 2 สะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่กล่าวมาทั้งหมด ความรู้สึกที่ท่านถ่ายทอดออกมา แสดงออกอย่างเด่นชัดว่า ความผูกพันของท่านต่อเจ้านายคือรัชกาลที่ 2 นั้น เป็นความจงรักภักดีที่มีเป็นส่วนตัว เฉพาะพระองค์มากกว่าที่จะมีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์โดยส่วนรวม ศูนย์แห่งความเคารพบูชาของท่านอยู่ที่ตัวบุคคล ลักษณะการเปรียบเทียบสื่อความหมายให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย ทั้งช่วยให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งประทับใจ ชื่นชมในศรัทธาของท่านที่มีต่อรัชกาลที่ 2

ในนิราศวัดเจ้าฟ้า ท่านก็แสดงความรู้สึกในลักษณะนี้อีกเช่นกัน

ขอยูบวชกรวดน้ำสุรามฤต	อวยอุทิศผลผลาอันสังส์
สนองคุณพูนสวัสดิ์ชิตยวงศ์	เป็นรตทรงสูสสถานวิมานแมน
มีสุรางคนางค์ขับสำหรับกล่อม	ลวนเนื้อหอมหอมเกลายูเฝ้าแทน
เสวยรมย์โสมนัสไม้ขัดแคลน	เป็นของแทนทานาฆ่าละออง

(หน้า 166)

ใช้การเปรียบเทียบแบบอุปมาอุปไมย 2 แห่งติดเนื่องกัน แสดงความปรารถนาที่จะทำถวายรัชกาลที่ 2 โดยยกนามธรรม คือ อุทิศผลบุญของตน "เป็นรตทรงสูสสถานวิมานแมน" ในบทที่ 2 พรรคสุดท้าย กล่าวเปรียบเทียบสิ่งที่อุทิศถวายนั้นว่า "เป็นของแทนทานาฆ่าละออง" การเปรียบเทียบแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกของสุนทรภู่ที่มีความผูกพันต่อรัชกาลที่ 2 อย่างลึกซึ้ง สม่าเสมอไม่เสื่อมคลาย สะท้อนให้เห็นถึงความจงรักภักดี เทิดทูน ยกย่องสูงสุด ตลอดจนถึงความภักดี ดั่งปรากฏในนิราศภูเขาทองที่กล่าวมาแล้ว หรือในนิราศเรื่องอื่น ๆ ท่านมีความเชื่อเรื่อง "ผลบุญ" และเชื่อในผลบุญที่สร้างไว้ว่า จะทำให้ผู้นั้นมีความสุข ผลบุญนั้นแผ่ไปถึงผู้อื่นตามที่ตนอุทิศให้ได้ด้วย ความเชื่อเรื่องผลบุญเป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนานั้นเอง

2.4 วัฒนธรรม

ในนิราศพระบาท เมื่อสุนทรภู่เดินทางมาถึง "สามโคก" (ปัจจุบันคือจังหวัดปทุมธานี) ผ่านหมู่บ้านของชาวมอญ ท่านสังเกตเห็นลักษณะที่แตกต่างจากบ้านคนไทย ดังที่พรรณนาไว้ว่า

ดูเหยาเรือนหาเหมือนอย่างไทยไม่ หลังคาใหญ่พื้นเล็กเป็นโลงผี
 ระยະบ้านย่านนั้นก็ยาวรี จำเพาะมีฝั่งซ้ายเมื่อพายไป
 (หน้า 119)

บ้านชาวมอญหลังคาใหญ่แต่พื้นบ้านเล็ก ท่านเปรียบเป็น "โลงผี" ใ้ภาพลักษณะบ้านทรงสี่เหลี่ยมยาว ส่วนบนบานออก ส่วนล่างสอบแคบลง "หลังคาใหญ่พื้นเล็กเป็นโลงผี" การใช้ "โลงศพ" มาเปรียบให้ภาพนึกได้ชัดเจน สื่อความหมายถึงวัฒนธรรมของสถานที่อยู่ชาวมอญไม่เหมือนคนไทย มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ใครเห็นก็ทราบว่าเป็นบ้านชาวมอญ

นิราศวัดเจ้าฟ้ากล่าวเปรียบพระพุทธรูปใหญ่ที่เป็นสิ่งเคารพบูชาทางศาสนาพุทธ

ฉันทันมองแลดูแต่พระ	สาธุสะสูงกว่าผาผนัง
แต่พระเพลาท่าป้อมที่ล้อมวัง	สำรวมนั่งปลั่ง เปล่ง พง์พินิจ
ตัวของหนูคูจิ๋วเท่านิ้วพระหัตถ์	โตด้นคั่นก้นกิ้งศักดิ์สิทธิ์
ศิโรราบกราบก้มบังคมคิด	รำพึงพิชฐานในใจจินดา

(หน้า 179)

เปรียบเทียบเพื่อสื่อถึงขนาดความยิ่งใหญ่ขององค์พระ ด้วยการยกเอาส่วนที่เป็น "พระเพลา" คือศอก เปรียบกับสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ในความหมายที่ใหญ่เท่ากับ "ท่าป้อมที่ล้อมวัง" และเปรียบเทียบขนาดด้วยการนำมาเปรียบกับตัวคน คือลูกชายของสุนทรภู่ "เณรหนูพุก" ให้ภาพความใหญ่โตขององค์พระยิ่งขึ้น "ตัวของหนูคูจิ๋วเท่านิ้วพระหัตถ์" การใช้กลวิธีอุปมาอุปไมยให้ภาพนึกถึงความใหญ่โตได้ชัดเจน ใหญ่โตทั้งขนาดและในความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งเคารพบูชา

ความศรัทธา ความเลื่อมใส สะท้อนให้เห็นถึงเครื่องยึดเหนี่ยวใจของคนไทยคือ
พุทธศาสนา โดยมีองค์พระพุทธรูปเป็นสิ่งแทน

ในโคลงนิราศสุพรรณ สุนทรภู่ นำวิธีเผาหม้อดินมาเปรียบสื่อความ
รู้สึกสะท้อนใจ

130	๑ โคมมอกออดัดตั้ง	เตาเพลิง
	เผาหม้อไฟเร็ง	เรงเรา
	มอมที่พะเพ็ง	เพื่อนเหล่า เผาแฮ
	อกพีที่รอนเภา	ถ่านกลุ่มรุ่มแรง
		(หนา 257)

ผ่านโคกหม้อเห็นชาวบ้านที่มีอาชีพทำหม้อดินเผา กำลังสูมไฟในเตา
อบหม้อดิน ท่านเปรียบเทียบความร้อนที่รุ่มอยู่ในใจว่าเท่าความร้อนของไฟในเตา การ
เผาหม้อดินนี้ต้องใช้ไฟแรงมาก "อกพีที่รอนเภา ถ่านกลุ่มรุ่มแรง" กลวิธี
อุปมาอุปไมยสื่อความทุกซทรมานใจใคอย่างเด่นชัด "อกพีที่รอน" คือ ความรู้สึกในใจ
"เภา ถ่านกลุ่มรุ่มแรง" คำว่า "รุ่ม" ให้ความรู้สึกถึงระดับของความร้อนที่
สม่ำเสมอ และเป็นระดับความร้อนที่แรงมาก "รุ่มแรง" ธรรมชาติการเผาหม้อดิน
ต้องใช้ไฟแรงอย่างสม่ำเสมอไปตามเวลาที่กำหนด สีของหม้อจึงจะออกมาสวย
แต่ในการเปรียบเทียบความร้อนในใจของสุนทรภู่ที่ไม่รู้หาญนี้ เหตุจากความรักความไม่
สมหวัง จึงเกิดทุกข์ หุนหุนราย กระวนกระวายโหยหาอยู่ตลอดเวลา ในความ
รู้สึกรุ่มร้อน ร้อนรน เมื่อนำมาเปรียบกับไฟในเตาเผาก็ให้ความรู้สึกสมจริง
สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจของความรักสมหวังก็เป็นสุข ไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ โดย-
เฉพาะทุกข์ทางใจก่อให้เกิดความทรมานมากกว่าทุกข์ทางกาย และมีผลต่อร่างกาย
อีกด้วย

สุนทรภู่สื่อถึงวัฒนธรรมทางศาสนาอีกตอนหนึ่งในนิราศพระประธม

ชีโยทกตกดินพอสันแสง	ตะวันแดงดูฟ้าเป็นผ้าเหลือง
เขาพลบคำรำรำวีราศี่ประเทือง	ก็จบเรื่องแดงชมพูประธมเอย
	(หนา 492)

หลังจากกราบพระพุทธรูปไสยาสน์ในโบสถ์แล้ว สุนทรภู่ก็ออกมากรวดน้ำนอกโบสถ์ เป็นช่วงที่ลำแสงสุดท้ายของดวงอาทิตย์สาดจับขอบฟ้าก่อนจะลับหายไป "ดูฟ้าเป็นผาเหลือง" ใบบรรยากาศของความสงบ รมเย็น สีเหลืองเป็นสีผาที่พระสงฆ์ใช้ สื่อถึงวัฒนธรรมไทย ความผูกพันอันแนบแน่นระหว่างศาสนากับคนไทย การกรวดน้ำถือปฏิบัติเมื่อทำบุญแล้วจะแบ่งส่วนบุญกุศลให้ผู้อื่นด้วย สอนให้คนไม่เห็นแก่ตัว การใช้กลวิธีเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ ให้ภาพนึกถึงสีส้มสวยงามของธรรมชาติยามพลบค่ำ ความรู้สึกประทับใจในบรรยากาศที่สงบทำให้ใจเป็นสุข

โวหารภาพพจน์แบบอุปลักษณ์ (Metaphor) คำเชื่อมที่ใช้มีคำว่า เป็น เทา และอุปลักษณ์ลักษณะเทียบเคียงซึ่งปรากฏในนิราศเมืองแกลง คือ คำว่า "อุมทุกข์" ในโคลงนิราศสุพรรณ คือ คำว่า "อุมรัก" คำเชื่อม "เป็น" ใช้มากที่สุด ท่านใช้เปรียบเทียบในลักษณะทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น เกี่ยวกับธรรมชาติโดยทั่วไป สถานที่ ความรู้สึก ส่วนคำเชื่อม "เทา" ใช้ขบถระยะทาง บอกขนาด สิ่งที่ยกมาเปรียบเทียบมากที่สุด คือ สถานที่ เช่น หมู่บ้านมอญ โลกหม้อ รองลงมาเป็นนามธรรม เช่น ความทุกข์ ความรัก น้อยที่สุดคือใช้ปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น บรรยากาศในยามพลบค่ำ สิ่งที่ยกมาเปรียบเทียบนั้นสะท้อนให้เห็นถึงบุคลิกลักษณะ อุปนิสัย ความรอบรู้ ความละเอียดใจ และความชื่นชมต่อธรรมชาติโดยทั่วไปของท่าน

3. อุทาหรณ์ (Analogy)

โวหารภาพพจน์ลักษณะอุทาหรณ์ เป็นวิธีการเปรียบเทียบเรื่องราว เหตุการณ์ หรือความคิดสองอย่างที่มีความหมายต่างกันว่าคล้ายกัน โดยการยกข้อความที่เชื่อว่าง่ายแก่การเข้าใจ เปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้เขียนหรือผู้พูดต้องการจะอธิบาย บางครั้งอาจอ้างสุภาษิตหรือคำพังเพย อุทาหรณ์ (Analogy) คล้ายโวหารภาพพจน์แบบอุปมา (Simile) ความแตกต่างอยู่ที่ว่าอุปมาเป็น การเปรียบเทียบข้อความในขณะที่อุทาหรณ์เป็นการเปรียบเทียบข้อความ ซึ่งลักษณะ

การเปรียบเทียบเช่นนี้ มักเป็นการเปรียบเทียบที่นำไปสู่การสรุปด้วยความคิดเห็นต่อชีวิตจิตใจ ในงานนิราศของสุนทรภู่ ท่านใช้กลวิธีอุทาหรณ์สื่อความในแง่นี้เช่นเดียวกัน

3.1 ธรรมชาติ

การเปรียบเทียบลักษณะอุทาหรณ์ใช้ธรรมชาติมากล่าวอ้างมากที่สุด ทั้งปรากฏการณ์ธรรมชาติ ทั้งวิถีชีวิตของสัตว์ ดังความในนิราศเมืองแกลง

กระแสน้ำเชี่ยวเรือเลี้ยวลัด คุกมดคดขบคั่งคองคาไหล
แต่สาชลเจียวย้งวนเป็นวงไป นีหรือใจที่จะตรงอย่าสงกา
(หน้า 83)

ใช้ปรากฏการณ์ธรรมชาติคือ สายน้ำที่ไหลคดเคี้ยวไปตามลักษณะของลำน้ำเปรียบเทียบกับใจของคน ในความหมายที่ไม่ไว้วางใจในจิตใจของคน แสดงให้เห็นถึงความเป็นคนช่างสังเกต นำสิ่งที่พบเห็นยกมาเป็นอุทาหรณ์เปรียบสื่อความคิดเห็นของตนเอง ใ้ภาพนึกและความเข้าใจแก่ผู้อ่านได้ง่าย ภาพสายน้ำไหลเชี่ยวคดเคี้ยวไปตามลำน้ำคือ ความเป็นรูปธรรม นำมาเปรียบกับจิตใจของคนซึ่งเป็นนามธรรม นำเสียงไม่ได้แสดงความชื่นชม แต่สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของท่านที่มีมองคนในแง่ร้าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือจิตใจที่ไม่แน่นอนของคน ความรู้สึกเช่นนี้มาจากประสบการณ์ที่ท่านได้รับจากการกระทำของคน มีผลให้ท่านต้องทนทุกข์ทรมานในหลาย ๆ ช่วงของชีวิต ซึ่งท่านก็ได้ถ่ายทอดความรู้สึกนั้นผ่านนิราศหลายเรื่อง นอกจากจะกล่าวเพื่อสื่อความรู้สึกแล้ว ก็ยังให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านในเรื่อง "จิตใจ" ของคนอีกด้วย การเปรียบเทียบให้ความสมจริงที่ผู้อ่านยอมรับ และในบางคนที่อาจจะมึประสบการณ์เกี่ยวกับความไม่แน่นอนของจิตใจคนมาแล้ว ในนิราศเมืองเพชร ก็ใช้ลักษณะคดเคี้ยวของสายน้ำมาเปรียบถึง "ใจ" ของคนเช่นกัน ดังความว่า

อันคดอันหิ้นคดกำหนดแน่ เว้นเสียแต่ใจมนุษย์สุดกำหนด
ทั้งลวงล่องอเงี้ยวทั้งเลี้ยวลัด ถึงคลองคดก็ยังไม่เหมือนใจคน
(หน้า 513)

อุทาหรณ์ตอนนี้ยิ่งเน้นให้เห็นถึงการมองสังคมนอกข้างของท่าน ในลักษณะที่เลวร้ายหรือไม่เป็นมิตรมากขึ้น โดยเฉพาะ "ใจ" ของคน "ถึงคล่องคดก็ยังไม่เหมือนใจคน" เพราะ "ใจคน" นั้นในทัศนะของท่าน "ทั้งดวงล่องเงี้ยวทั้งเลี้ยวลวด" หากความ "ตรง" ไม่ได้เลย แสดงให้เห็นว่าท่านต้องเจ็บช้ำใจจากความไม่ตรงของใจคนมาอย่างหนัก จนทำให้ท่านไม่เชื่อ "ใจ" คน และจะกล่าวในลักษณะนี้ในนิราศเรื่องอื่น ๆ ด้วย เช่น จากตอนหนึ่งของโคลงนิราศสุพรรณ

44
๑ คลองคดลัดเลี้ยวลวน หลักตอ
เกะกะรเรื้อรอ ร่องน้ำ
คดคล่องช่องแคบพอ พายถอ พอเอย
คนคดลัดเลี้ยวล้า กวนน้ำล้าคล่อง
(หน้า 227)

อุทาหรณ์ในเรื่องความไม่ซื่อตรงของใจคนที่สุนทรภู่สะท้อนออกมาให้ผู้อ่านได้รับรู้ และแสดงทัศนะของท่านออกมาด้วย นอกจากผู้อ่านจะได้ทราบถึงความคิดของท่านแล้ว ข้อความเปรียบนั้นยังเป็นข้อเตือนใจที่ทุกคนยอมรับว่าเป็นความจริง สังคมทุกวันนี้ยิ่งสะท้อนถึงความไม่ซื่อสัตย์ของคนมากขึ้น ย้ำให้เห็นว่าความคิดและทัศนะของสุนทรภู่ในการมอง "ใจ" ของคนนั้นไม่ผิดเสียทีเดียว เพียงแต่ท่านสื่อความรู้สึกรุนแรง อาจเนื่องจากประสบการณ์ในชีวิตของท่าน

นอกจากปรากฏการณ์ธรรมชาติแล้ว ท่านนำวิถีชีวิตของสัตว์หลายชนิดที่ได้พบเห็นมาเป็นอุทาหรณ์ถ่ายทอดความรู้สึกออกมาอย่างไร้ประหัดใจ ทั้งให้ความรู้แก่ผู้อ่านอีกด้วย ดังในนิราศเมืงแกลง

โอคิดเห็นเอ็นดูหมูแมงดา ตัวเมียพาลัวลวยเที่ยวเล็มโคล
เขาจับตัวผึ้งทั้งไวกลางน้ำ ระลอกข้าสาบซัดให้ค้ำย
พอเมียตายผ่ายผ่ากับรลัย โอเหมือนใจที่รักภักดิ์
แมงนองตายหึ่งจะวายชีวิตวาย เป็นเพื่อนมายมิ่งแม่ไปเมืองผี
(หน้า 93)

นำธรรมชาติของสัตว์ยกเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบสื่อความรู้สึกของ
ตนเอง คือ วิถีชีวิตของแมงคาคะเล ซึ่ง เสงี่ยม คุมพวาส (2508 : 33)
ได้กล่าวว่

...แมงคาคะเลตัวผู้คาบอาหารกินเองไม่ได้โดย
ธรรมชาติของมันมาแต่กำเนิด ต้องอาศัยเกาะหลังตัวเมีย
หากินอยู่ตลอดเวลา เมื่อเขาจับเอาตัวเมียที่มีไข่มาเพื่อ
ใช้ไข่มันทำอาหาร เขาก็เอาตัวผู้ทิ้ง เพราะตัวผู้ไม่มีเนื้อ
อะไรมากกว่าขาและกระดอง เมื่อเขาทิ้งมันแล้ว มันไม่มี
ทางหากินเองได้ มันต้องอดตายอย่างน่าสงสาร

ความอาภัพของแมงคาคะเลตัวผู้ สุนทรภู่นำมาเปรียบเทียบกับตัวเอง
"พอเมียตายฝ่ายผู้ก็บรลลัย โอ้เหมือนใจที่พี่รักภักดิ์นี้ แม้นองตายพี่จะวายชีวิตด้วย
เป็นเพื่อนม้วยมิ่งแม่ไปเมืองผี" บทแรกยกเป็นอุทาหรณ์มาเปรียบเทียบสื่อความ
รู้สึก ในบทที่ 2 ดังกล่าว ให้ภาพนึกและสื่อความหมายเข้าใจง่าย ก่อให้ผู้อ่าน
เกิดความซาบซึ้งประทับใจทั้งในถ้อยคำที่เปรียบเทียบ ทั้งความรู้สึกของสุนทรภู่ที่
มีต่อคนรัก สะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันที่ท่านมีต่อคนรัก ในตอนนี้ผู้อ่านได้รับ
ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของแมงคาคะเลอีกด้วย

ในนิราศเมืองเพชร ท่านก็ยกวิถีชีวิตของแมงคาคะเลมาเปรียบอีก
เช่นกัน

.....	ลกเคยไ้อเอ็นคูหุมแมงคาคะ
ให้สามชีหลังเที่ยวฝั่งฝั่ง	ตามหล้าแหล่งเลนเค็มเล็มภักษา
เขายับเป็นเห็นสมเพชเวทนา	ทิ้งแมงคาคาวเสียเอาเมียไป
ฝ่ายตัวผู้อยู่เดียวเที่ยวไม่รอด	เหมือนคาบอคมิได้แจ้งตำแหน่งไหน
ต้องอดอยากจากเมียเสียน้ำใจ	ก็บรลลัยแลกลาดคาชคา
แม้นเดียนมีหญิงไม่ทิ้งแล้ว	ถึงรูปชั่วฉันทจะรักให้หนักหนา
โอ้อาลัยใจอย่างนางแมงคาคะ	แต่คูหน่าในมนุษย์เห็นสุคแล
	(หน้า 519)

ข้อความในตอนนี้นำภาพนี้ถึงธรรมชาติของแมงคาคะเลได้ชัดเจนกว่าในนิราศเมืองแกลง สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นคนช่างสังเกตของสุนทรภู่ อุทาหรณ์ในตอนนี้นำมาเปรียบเทียบกับนิราศเมืองแกลง ท่านรู้สึกสงสารเวทนาสภาพชีวิตของแมงคาคะเล ในขณะที่เดียวกันก็มีความประทับใจต่อพฤติกรรมของแมงคาคะเลตัวเมียที่ไม่ยอมทิ้งตัวผู้ พฤติกรรมเช่นนี้นำมาเปรียบเทียบกับผู้หญิงหากไม่ทิ้งสามีเหมือนอย่างแมงคาคะเลตัวเมีย ถึงผู้หญิงนั้นจะรูปไม่งาม ท่านก็จะรักไ้มาก แสดงให้เห็นว่าท่านมองคนที่ใจมากกว่ารูปร่างภายนอก แต่ในทัศนะของท่านจะหาหญิงที่ประพฤติดังแมงคาคะเลตัวเมียนั้นหายาก ท่านเปรียบว่า "โค้อาลัยใจอย่างนางแมงคาคะเล แต่ดูหน้าในมนุษย์เห็นสุดแล" รู้สึกเสียใจที่จะหาภรรยาหมายถึงผู้หญิงให้ใจเหมือนนางแมงคาคะเลนั้นหายาก "สุดแล" หาไม่ได้ ไม่มีเลย สะท้อนให้เห็นว่าท่านมีทัศนะต่อคนโดยเฉพาะด้าน "จิตใจ" บังหากความมั่นคงแน่นอนไม่ได้ แม้คู่สามีภรรยาด้วยกันก็ยังไม่ผูกพันเหมือนอย่างที่ท่านหวัง ความรู้สึกเช่นนี้คงได้มาจากชีวิตคู่ของท่านเอง ที่ไม่ราบรื่นสมดังใจปรารถนาของท่านต้องเลิกร่างกันไป คงเหลือแต่ลูก ๆ บางคนที่อยู่กับท่าน การใช้กลวิธียกอุทาหรณ์เปรียบเทียบ สื่อความหมายเข้าใจง่าย ให้ภาพนี้และความรู้สึกแก่ผู้อ่านได้ดี ทั้งให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของสัตว์ด้วย

ในโคลงนิราศสุพรรณ กล่าวถึงธรรมชาติลักษณะการบินหาอาหารของกา เขี้ยว มาเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของคน

53	๑	กาเขี้ยวเหี่ยววาวอน	เวหา
		รอนรายหมายมัจฉา	โฉบได้
		ขุนนางอย่างเยียวกา	กินสัตว์ สูเอย
		โจมนับปรับใหม่ไซ้	เช่นชาคาคี
			(หนา 230)

สุนทรภู่อีกลักษณะการบินหาอาหารของ กา เขี้ยว มาเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบกับพฤติกรรมที่ไม่ดีของพวกขุนนาง คือ ริคไถ รับสินบนประชาชนที่มาขอความช่วยเหลือ ข้อความ 2 บทแรก เปรียบการกระทำของขุนนางใน

2 บาทสุดท้าย สื่อความหมายได้ชัดเจนถึงขุนนางที่ก่อกรรมทำเข็ญกับประชาชน ใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม เปรียบลักษณะ "พาล" คือ "โจรมัจฉับรับไหมใช้" ของขุนนางว่าเหมือน "กา เขี้ยว" ที่ล่าปลาเป็นอาหาร เปรียบเทียบให้ภาพ นึกได้ชัดเจน นกบินว่อนบนท้องฟ้าได้ส่องมองเห็น "เขี้ยว" ได้กว้างไกล เหมือน ขุนนางที่อยู่ในฐานะสูงทางสังคมและการเมือง มีอำนาจ ประชาชนเปรียบเป็น เขี้ยวเหมือนปลา ให้ความรู้สึกถึงผู้อ่อนแอปราศจากสิ่งคุ้มกัน มองไม่เห็นภัยที่อยู่ เนื้อหิวของตนเอง จึงตกเป็นเหยื่อของผู้มีอำนาจกว่าอย่างง่ายดาย การเปรียบเทียบในลักษณะอุทาหรณ์นี้ นอกจากให้ภาพนึกที่ชัดเจนแล้ว ยังสร้างความสะเทือนใจให้แก่ผู้อ่านอีกด้วย หวังรู้สึกสลดใจ หดหู่ รังเกียจต่อพฤติกรรมเช่นนั้น ภาพที่ สุนทรภู่สะท้อนออกมา แสดงถึงประสบการณ์ในชีวิตของท่านอีกด้านหนึ่ง ท่านกลัว ที่จะซึ่สิ่งผิดเท่าที่ท่านเห็นและกล่าวอย่างตรงไปตรงมา ด้วยลักษณะการแสดงออก เช่นนี้ปรากฏในนิราศอีกหลายเรื่อง มีผลให้นิราศของท่านมีลักษณะสมจริงมากกว่า เพื่อฝัน

ในนิราศวัดเจ้าฟ้า กล่าวถึงธรรมชาติของนกยาง เป็นอุทาหรณ์เปรียบ เพื่อสื่ออารมณ์รักของท่าน

นกกาน้ำดำปลากกระสาสูง	เป็นฝูงฝูง เข้าไกลมันไปเสีย
นกยางขาวเหล่านกยางมีหางเปีย	ล้วนตัวเมียหมดสิ้นทั้งคืนแค้น
ถึงเดือนไข้ไปปล้ำแลเมืองแม่หมาย	ขึ้นไข้ชายเขาโขดคัมโกฏิแสน
พอบินได้ไปประเทศทุกเขตแคว้น	คนทั้งแผ่นดินมิได้ไข้นกยาง
ไอ้หนักหวังสังเวชประเภสสัตว์	ต้องขาดชัคคูครองจึงหมองหมาง
<u>เหมือนนอกชายหมายมิตรคิระคาง</u>	<u>มาอ้างว่างอาหะวาเอกากาย</u>

(หน้า 170)

สุนทรภู่กล่าวถึงธรรมชาติการวางไข้ของนกยางหางเปียมาเป็น อุทาหรณ์ ท่านว่านกยางหางเปียนี้ไม่มีตัวผู้มีแต่ตัวเมีย ถึงเวลาวางไข้ก็บินไป วางถึงเมืองแม่หมาย เสงี่ยม คุมพवास (2508 : 23) กล่าวว่า

... ท่านกวีเอกกล่าววาทกยงนั้นไม่มีตัวผู้ มีแต่ตัวเมีย และถึง เวลาออกไขมีลูกก็ไปออกไกลถึง เมืองแม่หม้าย ซึ่งอยู่ที่ไหนข้าพเจ้าเองก็ยังไม่ทราบ และว่าไม่มีใคร เคยได้เห็นไขนกยง เรื่องนี้ท่านกวีเอกคงได้ยิน เรื่อง นิยายปรำปรามาก่อน นกยงมีตัวผู้และไขตามรังที่ทำ อยู่บนยอดไผ่ เพราะในสมัยนั้นเมืองไทยยังเป็นป่ารก อยู่ทั่วไป นกยงไปทำรังในป่าลึก ๆ ท่านไปทางเรือ โดยมากจึงไม่ได้เห็น

จากพฤติกรรมของนกยงตามที่สุนทรภู่เห็นและเข้าใจว่าเป็นเช่นนั้น ทำให้ท่านรู้สึก เศร้าใจสลดหดหู่ต่อวิถีชีวิตของนกยง คือไม่มีคู่ตามความเข้าใจของท่าน สภาพของนกยงนำมาเป็นอุทาหรณ์เปรียบเหมือนความรู้สึกของผู้ชายที่ถูกหญิง คนรักเคืองใจตองจากมาอ้างวางอยู่เพียงผู้เดียว สื่อความหมายถึงตัวท่านเอง ที่จากคนรักมาหึง ๆ ที่ยังรักและคิดถึงนาง ทำให้ท่านเกิดความอ้างว้าง ว่าแห้ว เปลี่ยวใจ เป็นความรู้สึกธรรมดาของผู้ชายเมื่อต้องห่างไกลคนรักย่อมคิดถึง เมื่อได้พบเห็นสิ่งใดที่สูงใจให้จิตประหวัดถึง ก็ยิ่งย้ำความรู้สึกที่มีอยู่ให้มากขึ้น อุทาหรณ์ในตอนนี้ สื่อทั้งความรู้สึกและให้ภาพนึกแก่ผู้อ่านได้ชัดเจน สมจริง ทั้งให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของนกยงชาวอีกด้วย แสดงถึงความช่างสังเกต ของท่าน แม้ว่าท่านอาจจะเข้าใจผิดในเรื่องคู่ของนกยง ดังที่ เสงี่ยม คุณพवास กล่าวข้างต้น

นอกจากจะกล่าวถึงธรรมชาติของชีวิตสัตว์แล้ว ก็ยังกล่าวถึงลักษณะ ธรรมชาติของป่าไม้ในบางด้าน ดังความในโคลงนิราศสุพรรณ

344	ลูกยงอย่างลูกนอย	ทอยสรุ่น
	ไม่รักศักรักระกุน	เก่งกอ
	ครุสอนหอนเหนคุน	ก็ตออก นลกเฮย
	ปลิ้นปลอกหลอกหลอนพ้อ	เลตุนผลยง

(หนา 327)

สุนทรภู่กล่าวถึงธรรมชาติของ "ลูกยาง" เมื่อหล่นแล้วถูกลมพัดจะร่อนไปไกลตนควยลักษณะของลูกยางที่มีส่วนคล้ายปีกประกบอยู่สองชิ้นด้านหัว ถูกลมพัดก็จะหมุนไปตามลม หล่นไปไกลตน อุทาหรณ์นั้นนำมาเปรียบกับพฤติกรรมของเด็กที่ออกนอกถนนนอกทาง ไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ ของครูบาอาจารย์ อวดดี ไม่ซื่อสัตย์ โกหกหลอกลวง ข้อความเปรียบตอนนี้เทียบเคียงจากสำนวน "ลูกไม้หล่นไม่ไกลต้น" คือลูกยอมไม้ต่างจากพ่อแม่มากนัก สำนวนนี้มุ่งในแง่ดี แต่ของสุนทรภู่กล่าวไปในทางตรงกันข้าม คือลูกไม้ที่หล่นไปไกลต้นเป็นลักษณะไม่ดีที่ผิดพ่อแม่ไป

ในนิราศพระบาท ยก กิจกรรมการขึ้นตาล มาเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบกับอีกลักษณะหนึ่ง

เจ้าของตาลรักหวานขึ้นเป็นต้น ระวังตนคืนมือระมัดคัมน์
เหมือนคบคนคำหวานรำคาญครัน ถ้าพลั้งพลันเจ็บอกเหมือนตกตาล
(หน้า 119)

ภาพของคนเป็นต้นตาล เพื่อ เก็บน้ำหวานบนยอดตาลที่สุนทรภู่ได้พบเห็นระหว่างทาง ท่านนำมาเป็นอุทาหรณ์สอนตนเองและคนอื่นเกี่ยวกับคำพูดของคน ท่านแสดงทัศนะเกี่ยวกับการคบคนที่พูดไพเราะ คนโดยทั่วไปชอบคำพูดที่อ่อนหวาน หากถูกหลอกลวงด้วยคำพูดที่อ่อนหวานนั้น หม่อมก่อให้เกิดความเจ็บช้ำใจยิ่งนัก ซึ่งเปรียบกับคนที่ต้องการน้ำหวานจากต้นตาล แต่เป็นผลาดตกลงมาได้รับบาดเจ็บลักษณะการเปรียบเทียบบาทแรกกล่าวถึงสภาพความเป็นจริงที่ได้พบเห็นเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบในบาทที่ 2 ทั้ง 2 พรรคสัมพันธ์กัน พรรคแรกสื่อความหมายให้ทราบว่าสุนทรภู่ไม่ไวใจคนที่พูดหวานนัก "เหมือนคบคนคำหวานรำคาญครัน" ท่านใช้คำว่า "รำคาญครัน" แสดงความมารำคาญ คงเพราะท่านไม่เชื่อใจคนที่พูดหวาน ให้ความรู้สึกว่าไม่จริงใจ เมื่อพูดคุยด้วยทำให้เกิดความรำคาญ และหากไม่ระวังเผลอเชื่อคำพูดไปผลก็คือถูกหลอก ทำให้ผู้รับต้องเจ็บใจตนเองที่ไปหลงเชื่อคำหวาน "ถ้าพลั้งพลันเจ็บอกเหมือนตกตาล" อุทาหรณ์ตอนนี้ให้ถึงความไพเราะ และขอคิดเกี่ยวกับคำพูดของคน

3.2 สถานที่

นอกจากกล่าวถึงธรรมชาติโดยทั่วไปเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบแล้ว สถานที่บางแห่งที่ท่านเดินทางผ่าน ก็ได้นำมากล่าวเปรียบในลักษณะอุทาหรณ์ด้วย เช่นในนิราศเมืองเพชร นำสภาพที่เปลี่ยนแปลงของสถานที่มากล่าวเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบ

เดิมเป็นป่ามาเป็นวังตั้งประทับ แล้วก็กลับไปเป็นป่าไม้ผาผืน
เหมือนมียศลดลงไม่คงคืน   นึกสะอื้นอายุใจมาในเรื่อง
 (หน้า 519)

ความเปลี่ยนแปลงที่ได้พบเห็นนำมาเปรียบเทียบกับความไม่แน่นอนของยศศักดิ์ที่ท่านเคยได้รับ คือ เคยมีชีวิตที่รุ่งเรืองมียศสูงในสมัยรัชกาลที่ 2 แต่ต้องมาตกอับถูกถอดยศในสมัยรัชกาลที่ 3 ข้อความตอนนี้กำลังแสดงความรู้สึกปลงอนิจจัง ยอมรับความเปลี่ยนแปลง ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสิ่งที่เคยได้รับ "นึกสะอื้นอายุใจมาในเรื่อง" เกิดความอายกับการที่เคยยึดมั่นถือมั่นต่อสิ่งเหล่านั้น จนเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ทั้งกายและใจ เหตุที่ท่านปลงใจได้ก็คงเพราะประสบการณ์ชีวิตจากสูงสุดสู่ต่ำสุดจนถึง "ไม่มีที่พึ่งอะไรจะอาศัย" ทำให้ท่านได้เรียนรู้ถึงความจริงของชีวิต ทั้งผ่านการบวชเรียนศึกษาทางธรรม ได้รู้แจ้งเห็นจริงถึงความไม่แน่นอนของชีวิตด้วยตัวเอง สิ่งเหล่านี้มีส่วนทำให้จิตใจของท่านสงบลง อีกทั้งอายุมากขึ้น ความคิดต่าง ๆ ไม่หมุนหันเหมือนตอนอายุน้อย อารมณ์สุขุมเยือกเย็นขึ้น จะสังเกตได้จากนิราศเรื่องหลัง ๆ ของท่าน แสดงปรัชญาชีวิตมากขึ้น การใช้อุทาหรณ์ในตอนนี้ให้ภาพนึกและสื่อความหมายได้เข้าใจง่าย ชัดเจน บาทแรกแสดงภาพความเป็นจริง บาทที่ 2 พรรคแรกแสดงการเปรียบเทียบ พรรคสุดท้ายแสดงความรู้สึกตัวต่อสิ่งที่เคยหลงยึดมั่นผิด ๆ ไป สะท้อนให้เห็นถึงความสุขุมรอบคอบ เข้าใจชีวิตดีขึ้น ใจเย็น พิจารณาเหตุการณ์ในชีวิตของตนอย่างไม่หมุนเหวี่ยงจนทำให้ทุกข์กายทุกข์ใจเหมือนที่ผ่าน ๆ มา

ในโคลงนิราศสุพรรณ นอกจากจะยกธรรมชาติของสัตว์ คือ เที้ยวกา มาเป็นอุทาหรณ์สะท้อนภาพข้าราชการที่มีพฤติกรรมไม่ดีดังกล่าวมาแล้ว ในด้านสถานที่ท่านก็ยกเป็นอุทาหรณ์กล่าวเปรียบเทียบความเป็น "พาล" ของข้าราชการอีกเช่นกัน

38
 ๑ โรงทับหนึบอ้อยลอด แดดเสียง
 สองข้างวางรองเรียง รั้น้ำ
 อ้อยใส่ใลควายเคียง คูวัง เวียรเอย
 ออกพันชอกซ้ำ เช่นค้อยผอศรยา

39
 ๑ ทับหนึบนั้นและเหล กระจายการ
 ชูมเหงหักทาร หอนเวน
 เขาพวกคิตอานพาล เอาผิด พอเอย
กลทับหนึบนิคเนน นึกช้ำน้ำใจ
 (หน้า 225)

เมื่อผ่านโรงทับอ้อย ท่านก็นำมาเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบดังนี้ บทแรกกล่าวถึงลำอ้อยที่ถูกเครื่องบีบแตกเพื่อเอาน้ำอ้อย ลักษณะของลำอ้อยที่แตกเปรียบกับความชอกช้ำใจ คือลำอ้อยที่ถูกเครื่องบีบจนแตกย่อยเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยให้ความรู้สึกเจ็บช้ำน้ำใจอย่างรุนแรง ในบทที่ 2 บอกถึงเหตุที่ก่อให้เกิดความชอกช้ำใจ ก็เพราะพฤติกรรมของข้าราชการที่เป็น "พาล" ท่านยกเอาเครื่องทับอ้อยมาเปรียบกับตุลาการที่ชั่วร้าย สื่อความหมายให้เห็นถึงสภาพของประชาชนที่ถูกรังแกด้วยการใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม ถูกข่มขู่ ทั้งใช้กฎหมายอย่างไม่มีคุณมฤติธรรม จนทำให้ประชาชนต้องตกอยู่ในสภาพจำยอม เตื่อครอน รุกช้ำยากแสนสาหัส เหมือนจะย่อยยับไปเช่นเดียวกับลำอ้อยที่ถูกบ้นเข้าเครื่องบีบ และ

ต้องหนีให้แตกคั้นเอาตลอดทั้งลำ ด้วยลักษณะความไม่สม่ำเสมอของรสหวานในลำอ้อย สุนทรภู่จึงนำมาเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบกับน้ำใจของคน ในทัศนะของความไม่แน่นอน ความไม่สม่ำเสมอ แสดงถึงความไม่ไว้วางใจใครของท่าน มองสังคมด้วยความระแวง ไม่เชื่อใจ ท่านเน้นในเรื่องของจิตใจ น้ำเสียงแสดงความรู้สึกว่าคุณควรมีน้ำใจให้แก่นักมากกว่านี้ ทัศนะเช่นนี้จะปรากฏในนิราศเรื่องอื่น ๆ ด้วยซึ่งกล่าวมาแล้วข้างต้น การใช้อุทาหรณ์ในตอนนี้เป็นสื่อความหมายแก่ผู้อ่านได้อย่างชัดเจน เพราะสิ่งที่นำมากล่าวเป็นสิ่งที่คนทั่วไปรู้จักกันดี การที่ท่านมีทัศนะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงประสบการณ์ที่ท่านได้รับจากคนในสังคมรอบข้าง คงชวนน้ำใจดีต่อกัน หรือไม่กี่สภาพที่ท่านเคยตกทุกข์ได้ยากอย่างมาก เหตุส่วนหนึ่งมาจากหากคนเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่เป็นที่พึ่งไม่ได้ จึงทำให้ท่านฝังใจกับเรื่องนี้ ด้วยอารมณ์แล้วท่านจึงถ่ายทอดสู่ผู้อ่านได้อย่างไพเราะ ทั้งให้ข้อคิดเตือนใจผู้อ่านได้อีกด้วย

3.4 วัฒนธรรม

ในนิราศภูเขาทอง สุนทรภู่กล่าวถึงความนิยมบางอย่างของหญิง

สาวมอญ

ถึง เกรี้ยบ้านมอญแตกอนเกล้า	ผู้หญิง เกล้ามวยงามตามภาษา
เคี้ยวนี้มอญถอนไรจุกเหมือนตุ๊กตา	ทั้งผัดหน้าจับเขมาเหมือนชาวไทย
โอส้ามผู้พันแปรไม่แท้เที่ยง	เหมือนอย่างเยี่ยงชายหญิงตั้งวิสัย
นี้หรือจิตคิดหยามมีหลายใจ	ที่จิตใครจะเป็นหนึ่งอย่าพึงคิด

(หน้า 154)

เมื่อเดินทางถึงหมู่บ้านสาวมอญ สุนทรภู่เห็นความเปลี่ยนแปลงบางอย่างของหญิงสาวมอญ คือ ทรงผม การแต่งหน้า นิยมตามแบบหญิงไทย ท่านนำการเปลี่ยนแปลงที่ปฏิบัติผิดไปจากลักษณะปกติของหญิงมอญ เป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบใจของคนว่ายอมมีการเปลี่ยนแปลง เพราะแม้แต่การปฏิบัติตามปกติของคนยังเปลี่ยนแปลง จะหาใจใครไม่เปลี่ยนแปลงนั้นไม่มี อุทาหรณ์นี้สะท้อนถึงวัฒนธรรมการแต่งตัวของหญิงสาวมอญที่รับวัฒนธรรมการแต่งตัวของหญิงชาวไทย

ตอนหนึ่ง ของ โคลงนิราศสุพรรณ สุนทรภู่กล่าวถึงอาหารคาวของไทย ชนิดหนึ่ง

123
 ๑ ทั้บคี่เลกเตกวาตม ชมเหลือ
 ครันแตงแกงตมเกลือ กลบคั้น
 พริกขิงสิ่งใส่เจือ จีบวรอย นอยดา
 ชมชื่นคลิ่นไสรนั้น แต้น้ำคำชม
 (หน้า 255)

กล่าวถึง "ซี่เหล็ก" คือชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง ใบอ่อนและดอก
 แงงกินได้ แต่มีรสขม สุนทรภู่รสน้ำรสขมของซี่เหล็กมาเป็นอุทาหรณ์ ความขมของ
 ซี่เหล็กแก้ได้ด้วยเกลือ เมื่อนำมาแกงจะไ้รสอร่อย เปรียบกับความ "ขม" ของ
 น้ำคำที่ให้แต่ความขมชื่นนาคลิ่นไ้ ในความหมายของถ้อยคำที่ไม่ดี ไม่น่าฟัง
 ทำให้คนอื่นเดือดร้อน จะแก้ด้วยอะไร เหมือนแก้ความขมของซี่เหล็กให้อร่อยไม่ได้
 อุทาหรณ์ตอนนี้ให้ความรู้ เรื่องอาหารอย่างหนึ่งของไทย และวิธีแก้ความขมของ
 ซี่เหล็ก ทั้งให้ขอคิดเกี่ยวกับคำพูด

โวหารภาพพจน์แบบอุทาหรณ์ (Analogy) ปรากฏในนิราศ
 7 เรื่อง นิราศอิเหนา และรำพันพิลาปไม่ปรากฏ ในโคลงนิราศสุพรรณมากที่สุด
 นิราศเรื่องอื่น ๆ ปรากฏจำนวนที่ใกล้เคียงกัน ใช้ธรรมชาติของสัตว์ เช่น
 แมงดาทะเล นก และสถานที่ เช่น วัง ตำบลที่ผ่าน มาเป็นอุทาหรณ์มากที่สุด
 ใช้ลักษณะที่เป็นนามธรรมนอยที่สุด เช่น น้ำใจ ให้ขอคิดผ่านกลวิธีนี้มากที่สุด ขอ
 คิดที่ทานถ่ายทอดออกมาส่วนใหญ่เป็นเรื่องของน้ำใจคน ทักษะในเรื่องนี้ทานกล่าว
 ในแง่ ความไม่จริงใจ ขอคิดเกี่ยวกับคำพูด ความเป็นอนิจจัง นอกจากนั้นเป็น
 การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของท่านเอง เช่น ความอ้างว้าง โดดเดี่ยว ความ
 ซอกซำใจ เหตุจากการพลัดพรากจากคนรักหรือภรรยาตนเอง

4. สาธกหรือเหาคความ (Allusion)

โวหารภาพพจน์ลักษณะสาธกหรือเหาคความ เป็นวิธีการเปรียบเทียบ โดยการกล่าวอ้างถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ หรือถ้อยคำที่รู้จักกันแพร่หลายดีแล้ว ยกมาประกอบข้อความช่วยโยงความคิดและทำให้เข้าใจเรื่องราวได้ถูกต้องรวดเร็ว และลึกซึ้งยิ่งขึ้น นิราศของสุนทรภู่ใช้วิธีเปรียบเทียบลักษณะนี้ไม่มากนัก แต่จงใจให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกประทับใจในสิ่งที่ท่านยกมากล่าว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในนิราศพระบาท ท่านอ้างถึงตัวละครสำคัญในวรรณคดีเด่น ๆ ที่ผู้อ่านรู้จักกันดีมากกล่าวเปรียบเพื่อเน้นถึงความทุกข์โศกของท่านว่าหนักเพียงใด

ครันอึ เหนาสूरีย่วงสร้อยทรงกริช	พระทรงฤทธิ์เรมร้างจินตะหรา
พระสุธนรางหางมโนหรา	พระรามร้างแรมสีดาพระทัยตรอม
องค์พระเพชรปาดีท้าวศรีเนตร	เสียดพระเวทผูกทวารกรุงหาดนอม
สัจจิตราลาตายไม่วายตรอม	ล้วนเจิมจอมกรณีสั่งสังข์
แสนสุขุมรุ่มรอนควยร้างรัก	ยังไม่หนักเหมือนพิศอกสุศประสังข์
ไม่ถึงเดือนเพื่อนรัก เขาทักทรง	วาซุบลงกวากอนเป็นคอนกาย

(หน้า 144)

ใช้การกล่าวเหาคความถึงการพลัดพรากจากกันของตัวละครในวรรณคดีเรื่องเด่น ๆ ที่ผู้อ่านทราบว่าแต่ละคู่ที่นำมากล่าวนั้น มีความรักผูกพันกันมาก คือ อีเหนากับนางจินตะหรา พระสุธนกับนางมโนราห์ พระรามกับนางสีดา พระเพชรปาดีหรือพระอินทร์กับนางสัจจิตรา และตัวละครทุกคู่ก็มีเหตุให้ต้องพลัดพรากจากกัน ต่างก็ทนทุกข์ทรมานจากการพลัดพรากนี้ แต่ความทุกข์ของทุกคู่นี้ก็ยังไม่เหาคความทุกข์ของท่านเพียงคนเดียว "ยังไม่หนักเหมือนพิศอกสุศประสังข์" การใช้กลวิธีนี้ช่วยเน้นให้ผู้อ่านรู้สึกว่ ความทุกข์โศก ความรุ่มรอนใจ ของสุนทรภู่นั้นมีมากมายเพียงใด กล่าวอ้างใน 2 บทแรก เพื่อเปรียบเน้นความรู้สึกสรุปลงในวรรคที่ 2 ของบทที่ 3 เพียงวรรคเดียว ช่วยให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ความ

รู้สึกของสุนทรภู่ได้อย่างรวดเร็วชัดเจน และลึกซึ้งยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดความประทับใจ
ในบาทสุดท้ายสะท้อนให้เห็นว่าทุกข์ใจมีผลไปถึงร่างกาย ยิ่งความทุกข์นั้นเกิดจาก
ความรัก ผู้ที่เคยประสบมาแล้วยอมเข้าใจดี และยอมรับว่าสุนทรภู่อายุทอดความ
รู้สึกนี้ออกมาได้สมจริง ชัดเจน ตรงไปตรงมา

การกล่าวอ้างถึงตัวละครในวรรณคดี นิราศวัดเจ้าฟ้าเท้าความไปถึง
เรื่อง อุณรุท โดยใช้สำนวน "เนรหุพหัตต์ประดิษฐ์คักอักษร" กล่าวถึง เรื่อง
การ "อุ้มส้ม"

ถึงอารามนามอ้างวัดบางไทร	ตนไทรใหญ่อยู่ที่นั่นองวันทา
เทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์สถิตพุ่ม	เพราะเคยอุ้มอุณรุทสมอุษา
ใครนาลูบรูปร่างเหมือนนางฟ้า	ช่วยอุ้มพามาให้เกิดจะเชิดชม
ถนอมแนบแอบอุ้มนุ่มนวล	ไคแย้มยิ้มจวนจิตสนิทสนม

(หน้า 176)

สุนทรภู่อ้างถึงความรักที่สมปรารถนาในแบบ "เหวดอุ้มส้ม" เท้าความ
ไปถึงเรื่องอุณรุทที่พบความรักจากการ "อุ้มส้ม" ของเหวดคา ท่านใช้สำนวน
"เนรหุพหัตต์" ซึ่งเป็นลูก กล่าวเปรียบเทียบกับตัวเองให้เทพารักษ์ในตนไทรช่วย
พาสาวมา "อุ้มส้ม" กับตนบ้าง ลักษณะการแสดงออกในตอนนี้ไม่ได้บอกถึงความ
รู้สึกจริงจัง หรือโหยหาอาวรณ์ใคร ตนไทรเป็นสื่อให้เกิดความคิด ตามความเชื่อ
ของคนในสมัยก่อน เชื่อว่าตนไม้ใหญ่ ๆ เช่นตนไทรจะมีเทพารักษ์สถิตอยู่ ด้วย
อิทธิพลของความเชื่อเช่นนี้ ทั้งท่านได้รู้เรื่องราวเรื่องอุณรุทกับอาวรณ์วิของท่าน
ทำให้กล่าวอ้างเรื่องได้สัมพันธ์ ราบรื่น ไพเราะ ให้ภาพนึก สื่อความหมายให้
ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย แม้น้ำเสียงจะไม่ได้แสดงความรู้สึกจริงจัง เพราะ "หุพหัตต์"
ที่บวชเป็นเณรจะคิดหรือกล่าวเรื่องการ "อุ้มส้ม" คงไม่เหมาะ จึงให้ความรู้สึก
ว่าท่านไม่ได้กล่าวอย่างจริงจัง น้ำเสียงแสดงความสบายใจมากกว่า จนทำให้
มีเรื่องให้คิดเล่นสนุก ๆ ไปตามอารมณ์ถ้อยอย่าง "เหวดอุ้มส้ม" ดังความใน
บทสุดท้าย

ในนิราศอิเหนา อ้างถึงพระอินทร์ พระอิศวร เพื่อขอความช่วยเหลือ

ทั้งโกสิยตรีเนตรเห็นเหตุสิ้น	ว่ายุพินอยู่ที่ไหนนำไปหา
หาไม่ฉนวนแต่พระสุชาดา	ช่วยอุ้มพามาให้พบประสบกัน
ทั้งพรหมานวนแต่พาหนะหงส์	จะได้ทรงเหาะแสงทุกแห่งสรรค์
แม้นไคบุษบาวิลาวัลย์	จะทำขวัญหงส์พรหมให้สมยศ

(หน้า 206)

เหตุการณ์ตอนที่อิเหนาติดตามหานางบุษบาไม่พบแล้ว จึงได้กล่าวขอความช่วยเหลือต่อพระอินทร์ พระอิศวร "ทั้งโกสิยตรีเนตรเห็นเหตุสิ้น ว่ายุพินอยู่ที่ไหนนำไปหา" สันทรภู่ให้อิเหนากล่าวถึงตัวละครที่ผู้อ่านรู้จักกันดีอยู่แล้วคือ พระอินทร์ พระอิศวร ที่ว่าท่าน "เห็นเหตุสิ้น" ก็เพราะ "ตา" ที่มีมากกว่าหนึ่ง พระอินทร์ เรียกอีกชื่อว่า "สหัสขันธ์" หมายถึง พันตา พระอิศวร เรียกอีกชื่อว่า "ตรีเนตร" อิเหนาจึงหวังใน "ดวงตา" พิเศษนั้นจะช่วยให้นางบุษบา ใน บทที่ 2 และ 3 อิเหนาฝากความหวังไปถึงนางสุชาดา พระพรหม ไปจนถึงหงส์พาหนะของพระพรหม ให้ช่วยพานางกลับมา การกล่าวถึงบุคคลหลายคนในตอนนี้ สื่อความหมายถึงความรู้สึกหวั่นไหวในตัวเอง จึงหวังพึ่งผู้อื่นที่มีอำนาจเหนือกว่า โดยเชื่อว่าจะช่วยให้สมหวังได้ สะท้อนให้เห็นถึงธรรมชาติของคน เมื่อไม่สามารถแก้ปัญหาด้วยตัวเองได้ ก็จะบนบานศาลกล่าวต่อสิ่งที่ไม่มีตัวตน สิ่งที่คุณคิดว่ามีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเชื่อถือศรัทธา ความเชื่อเช่นนี้ช่วยให้จิตใจดีขึ้น รู้สึกว่ายังไม่สิ้นหวังไปที่เดียว การใช้กลวิธีกล่าวหาความในใจคนนี้ จูงใจให้ผู้อ่านเข้าถึงความรู้สึกของอิเหนาได้ง่าย รับรู้ถึงความกระวนกระวายใจ หุ่ขยใจ รู้สึกประทับใจในความรักของอิเหนาที่มีต่อนางบุษบา ทั้งได้รู้ว่าสันทรภู่มิมีความรอบรู้วรรณคดีหลายเรื่อง จากการที่ท่านนำเอาทั้งเหตุการณ์และตัวละครในวรรณคดีนั้น ๆ มากล่าวประกอบงานนิราศ ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของท่านได้ดี เกิดความซาบซึ้งประทับใจไปกับเรื่องด้วย

เรื่องของ "พระอินทร์" นั้น ท่านยังกล่าวถึงในรำพันพิลาป

โอดเอ่ยเขยอื้นไม่สิ้นแถม   เชะที่แยมอ้มพรายไม่หายหอม
 แแต่ห้านัยน์ตรัยตริงส์ทานถึงจอม   ยังแปลงปลอมเปลื้องปลิดไฟจิตรา
 ไต่บุตรีที่รักยักซ้อสุร   สืบประยูรอยู่ถึงควาดึงสา
 เราเป็นมนุษย์ผู้ตรึกต้องลักพา   เหมือนอินทราตริงส์ตรัยเป็นโรมิ
 (หน้า 421)

เท่าความถึงพฤติกรรมของ "ท้าวสหัสนัยน์" หมายถึง พระอินทร์ที่ไปลักพาธิดายักษ์มาเป็นมเหสี "แต่ห้านัยน์ตรัยตริงส์ทานถึงจอม ยังแปลงปลอมเปลื้องปลิดไฟจิตรา" เรื่องของความรักแม่แต่พระอินทร์ซึ่งเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ยังกระทำการแปลงตัวไปลักพาตัวคนรักมาครองคู่ได้ เปรียบกับตัวท่านซึ่งเป็นเพียงคนธรรมดาจะกระทำอย่างพระอินทร์บ้างจะเป็นไรไป แสดงให้เห็นถึงอำนาจของความรัก ที่อาจจะทำให้ผู้นั้นกระทำการผิด ๆ ไปเพื่อให้ได้มาซึ่งความสมหวังในรักนั้น การกล่าวเท่าความนี้ช่วยเน้นให้เห็นถึงอำนาจแห่งความรัก ไม่ว่าจะเป็นเทวดาหรือมนุษย์เดินดิน อาจทำผิดหรือถูกเพื่อความรักได้ทั้งนั้น ท่านเปรียบเทียบเพื่อปลอบใจตนเอง เพราะท่านก็กระทำไปในลักษณะนี้เช่นกัน คือ พาตัวคนรักคือนางจันทน์ไปด้วยกัน ตามประวัติไม่ได้กล่าวไว้ชัดเจน แต่มีนัยว่าจะเป็นภรรยาคนแรกคือนางจันท์ กว่าจะสมหวังต้องผ่านอุปสรรคมากมาย พ.ณ.ประมวลมารค (2519 : 15) กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือประวัติคำกลอนสุนทรภู่ เล่ม 1 ว่า

...ต่อมาในราว พ.ศ. 2359 ปราบกฏว่ามีกักรั้งบัตรสนเท่ห์กันชุกชุมในรัชกาลที่ 2 จนกรมหมื่นสุเรนทรต้องถูกชำระสุนทรภู่ก็ถูกส่งสัยด้วย จึงคิดหาทางหลบหนีไปเสียจากกรุงเทพฯ เพราะเกรงอาญา อันเป็นมูลเหตุที่ไห้สุนทรภู่ต้องกลับไปอยู่เมืองเพชรฯ ครั้นนี้เพราะพาแม่จันซึ่งไต่ลอบคืนก็กันแล้วหลบหนีไปด้วยกลัวเจ้านายหรือญาติผู้ใหญ่จะลงโทษ

โวหารภาพพจน์ลักษณะสาธกหรือเท่าความ (Allusion) ปรากฏในนิราศเพียง 5 เรื่อง คือ นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศวัดเจ้าฟ้า นิราศอิเหนา และรำพันพิลาป แต่ละเรื่องใช้กลวิธีนี้ไม่มากนัก ใช้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกเป็นส่วนใหญ่ แสดงข้อคิด ความเป็นอนิจจังบ้างแต่ไม่มาก เท่าความถึงตัวละครมากที่สุด น้อยที่สุดคือปรากฏการณ์ธรรมชาติ

5. เล่นคำ (Puns on Word)

โวหารภาพพจน์ลักษณะเล่นคำ หมายถึง การใช้คำคำเดียวกันหรือใช้คำที่มีเสียงเดียวกัน แต่ต่างความหมายกันในประโยคหรือข้อความเดียวกัน การเล่นคำนี้เป็นกลวิธีสำคัญของนิราศ ซึ่งทำให้บทกวีนั้นซึ่งใจ ไพเราะ ประทับใจ ชวนคิด น่าอ่านยิ่งขึ้น สุนทรภู่ใช้โวหารภาพพจน์ลักษณะนี้มากรองจากโวหารภาพพจน์แบบอุปมา (Simile)

5.1 สถานที่

ในนิราศพระบาท เมื่อท่านเดินทางมาถึงบางจาก

ทั้งจากที่จากคลองเป็นสองข้อ   ยังจากกอนนั้นก็ขึ้นในคลองขวาง
โอ้วจากข้างมารวบประจบทาง   ทั้งจากบางจากไปใจระบม
(หน้า 116)

ใช้ชื่อสถานที่คือ "บางจาก" เล่นคำว่า "จาก" ใน 3 ความหมาย คือ จากสถานที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ชื่อคลองบางจาก และกออกจาก ต้นจากที่ขึ้นอยู่ตามป่าเลนหรือริมฝั่ง "จาก" ทั้ง 3 ความหมาย มารวมอยู่ในที่เดียวกัน เน้นความหมายของการจากสถานที่ยิ่งขึ้น แสดงถึงความทุกข์เศร้า ที่เกิดจากการพรากจากคนรักของท่าน บาทแรกให้ความหมายของคำว่า "จาก" ทั้ง 3 ความหมาย บาทที่ 2 แสดงความรู้สึกสะเทือนใจในคำว่า "จาก" ที่มารวมกันเหมือน

จะย่ำให้เกิดทุกข์ทรมานเพิ่มมากขึ้น กลวิธีเล่นคำเน้นให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความรู้สึกของท่านได้รวดเร็วชัดเจน ทั้งลักษณะการเล่นคำให้ความไพเราะ จดจำง่าย

ในนิราศวัดเจ้าฟ้า ท่านแสดงทัศนะของความรักไว้ ดังนี้

ถึงเกาะเรียนเรียนรักก็หนักอก	แสนวิตกเต็มดวงเจียงนองเอ๋ย
เมื่อเรียนกันจนจบถึงกบเกษ	ไม่ยากเลยเรียนได้ตั้งใจจง
แต่เรียนรักรักนั้นก็หนักน่าย	รักละม้ายมิได้ชมสมประสงค์
ยิ่งรักมากพากเพียรยิ่งเวียนวง	มิแต่หลงลมลวงนำทรวงโถม

(หน้า 177-178)

เดินทางผ่าน "เกาะเรียน" ท่านใช้ชื่อสถานที่เล่นคำว่า "เรียน"

เปรียบเทียบการเรียนหนังสือกับการเรียนรัก ว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร บทแรกกล่าวถึงการเรียนรักมีผลให้ใจไม่เป็นสุข บทที่ 2 กล่าวถึงการเรียนหนังสือ เรียนรู้ได้ตลอดไม่ยากเลย เปรียบกับการเรียนรักในบทที่ 3 และ 4 ความรักยิ่งเรียนมากคือทรมานความรู้สึกไปเท่าไรยิ่งเกิดความเบื่อหน่าย เพราะมีความระแวงว่าจะไม่สมหวัง ยิ่งคิดมากยิ่งสับสนไม่แน่ใจ กลายเป็นคนหลงอยู่ในความลวง ต้องตกอยู่ในความทุกข์เพราะความรัก ท่านแสดงทัศนะว่าเรียนรักยากกว่าเรียนหนังสือ จากประสบการณ์ที่ผ่านมาเข้ามาในชีวิตของท่าน โดยเฉพาะเรื่องของความรักที่ท่านผ่านมามาก และต้องทุกข์จากความรักอยู่ตลอดเวลา ความรักของท่านมักจะมีอุปสรรค ต้องพลัดพราก ต้องเลิกรากัน ทำให้ท่านเข้าใจเรื่องนี้ได้ลึกซึ้ง ท่านใช้กลวิธีเล่นคำในตอนนี้แสดงทัศนะได้ดี เข้าใจง่าย ความรักเป็นนามธรรม เป็นเรื่องของจิตใจแต่ละคน ซึ่งไม่มีใครจะหยั่งรู้ใจใครได้ทั้งหมด ยิ่งทรมานยิ่งสับสน มักจะหลงไปกับถ้อยคำที่เพ้อในยามหลงมากกว่า เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับ การเรียน จะสื่อความหมายให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย ชัดเจน การเรียนมุ่งศึกษาที่ตำรา เปรียบลักษณะรูปธรรม การเรียนมีขอบเขตที่ชัดเจน แน่นนอน ไม่สับสน มีจุดเริ่มต้นและจุดหมายปลายทาง การเรียนใช้สมองแต่ความรักอยู่ที่ใจคนเรียน

จึงไม่หลงไปกับอารมณ์เหมือนความรัก กลวิธีเล่นคำนี้เนื่องจากแสดงทัศนะแล้ว ยังให้ข้อคิดเตือนใจเรื่องของการรักแก่ผู้อ่าน ทั้งถ้อยคำที่ใช้ให้ความไพเราะ ชาบซึ่งประทับใจอีกด้วย

ตอนหนึ่งในโคลงนิราศสุพรรณ ท่านเดินทางผ่านตำบลบางม่วงซึ่งชื่อพ้องกับภรรยาคนหนึ่งที่เคยอยู่ด้วยกันคือ "ม่วง" ทำให้จิตประหวัดไปถึงนาง ดังความต่อไปนี้

41

๑ บางม่วงทรวงเศร่าคิด	เคยชวน
ม่วงเก็บม่วงสวน	ศุภรยา
ม่วงอ่อนรื่นรื่นจวน	จิตไม่ ไครแฮ
ม่วงหอมหอมทวนหน้า	เสน่เนื้อเง็จจร

(หน้า 226)

เล่นคำว่า "ม่วง" ในความหมายเปรียบเทียบระหว่าง บางม่วงชื่อสถานที่ มะม่วงชื่อผลไม้ กับ "ม่วง" ชื่อภรรยา "ม่วง" ในความหมายอื่น ๆ ให้ความรู้สึกไม่เท่า "ม่วง" นามของนาง ด้วยหอม "เสน่เนื้อเง็จจร" จิตใจที่เสน่ที่เนียนองมากกว่าอย่างอื่น กลวิธีเล่นคำจูงใจให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งในอารมณ์รักของสุนทรภู่ ท่านใช้คำง่าย ๆ สื่อความหมายชัดเจน ทั้งให้ความไพเราะ

นอกจากจะเล่นคำเปรียบเทียบสื่ออารมณ์ความรู้สึกในเรื่องของการรักแล้ว ชื่อสถานที่บางแห่ง ก็นำมาเล่นคำเปรียบเทียบให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านอีกด้วย เช่น ตอนหนึ่งในนิราศภูเขาทอง

ถึงบางพุดพุดดีเป็นศรีศักดิ์	มีคนรักสร้อยร้อยจิต
แนบพุดชิวดีตายทำลายมิตร	จะชอบผิดในมนุษย์เพราะพุดจา

(หน้า 155)

เล่นคำว่า "พูด" ท่านแสดงความคิดเห็นในเรื่อง "คำพูด" โดยเน้นถึงความสำคัญของการพูด คนจะเป็นที่รักหรือที่ชัง จะดีหรือชั่ว ขึ้นอยู่กับคำพูดของตนเอง กลวิธีการเล่นคำเปรียบเทียบสื่อความหมายให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย ใช้นัยง่าย ๆ แต่ให้ความไพเราะจับใจ สมจริง ผู้อ่านยอมรับ จำง่ายเป็นผลให้จดจำนำไปกล่าวอ้างได้ต่อไป จนกลายเป็นสุภาษิตสอนใจในเวลาต่อมา และกลายเป็นวรรณคดีที่ใคร ๆ ก็รู้จักกันคือกบตหนึ่ง

นอกจากจะกล่าวถึงความสำคัญของ "คำพูด" อย่างเป็นกลาง ๆ แล้วท่านก็ยังเน้นเฉพาะลงไปถึงภัยร้ายแรงจากมนุษย์ด้วยกัน คือภัยจากคำพูด ดังความในนิราศเมืองเพชร

ถึงบางบอนบอนที่มีไม้แค้ชื่อ   เขาเลื่องลือบอนข้างบางยี่ขัน
 บอนบอนต้นบอนน้ำศาลยอหมานมัน   แคปากคนแก่ไขมีใครฟัง
 (หน้า 509)

ถึงบางบอนเล่นคำว่า "บอน" ใน 2 ความหมาย บางบอนที่หมายถึงชื่อสถานที่ กับ "บอน" ที่หมายถึงพรรณไม้ชนิดหนึ่ง พจนานุกรม (2525 : 460) ว่า ชื่อพรรณไม้มลลuginชนิดหนึ่งคล้ายต้นคูณ ชอบขึ้นตามชายน้ำหรือที่ลุ่มมีน้ำขัง ยางคัน ก้านใบใช้เป็นอาหารได้ จากธรรมชาติของต้นบอนที่มียางคัน คนจึงมักเอาลักษณะนี้มาเปรียบกับปากคน มีความหมายไปในทางไม่ดี เช่น ปากบอน หรือมือบอน หมายถึง อาการที่ปากหรือมืออยู่ไม่สุข สุนทรภู์ก็เปรียบในลักษณะนี้เช่นกัน ดังข้อความในบทที่ 2 วรรคแรก กล่าวถึงต้นบอนประโยชน์ใช้เป็นอาหารรับประทานได้ สื่อความหมายว่าแม้อบอนที่มีธรรมชาติยางบอนเมื่อสัมผัสร่างกายแล้วทำให้คัน แต่ก็ยังแก้ไขหายคันและเอามาทำเป็นอาหารได้อีกด้วย เปรียบกับ "ปาก" คนในวรรคสุดท้าย หากคนนั้นมีอาการ "ปากคัน" คือ ปากอยู่ไม่สุข ชอบพูดชอบพองทำให้คนอื่นเดือดร้อน ท่านว่าคนเช่นนั้นแก้ไขไม่ได้ การเล่นคำเปรียบ

เทียบเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงความคิดของสุนทรภู่ในเรื่องภัยที่เกิดจากคนด้วยกัน ภัยที่ร้ายแรงอย่างหนึ่งคือ ภัยที่เกิดจาก "ปากคน" ความคิดเช่นนี้เกิดจาก ประสบการณ์ในชีวิต "ปากคน" เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ท่านต้องตกเคราะห์ลำบาก ท่านจึงเข้าใจเรื่องนี้ได้อย่างลึกซึ้ง และถ่ายทอดความรู้สึกหรือทัศนคติผ่านกลวิธี เล่นคำออกมาได้อย่างสมจริง ไพเราะ ชัดเจน ข้อคิดเรื่อง "ปากคน" เป็นที่ยอมรับของผู้อ่าน ในนิราศวัดเจ้าฟ้ากล่าวถึงภัยจากปากคนที่ทำให้ท่านของหมด ที่พึ่ง สะท้อนออกมาในคำอธิบายเกี่ยวกับเจ้านายว่า

อนึ่งเล่าเจ้านายที่หมายพิง ให้ทราบซึ่งสุจริตพิสมัย
อย่าหลงลิ้นหิ้นชาติชาติอาลัย น้ำพระทัยทูลเกล้าไต่ถวายยื่น
 (หน้า 180)

ในโคลงนิราศสุพรรณ เล่นคำเปรียบเทียบกับจากปากคนเช่นเดียวกับ นิราศเมืองเพชร ดังนี้

79
 ๑ ชุมนักปลักตบซอน บคนแข่ง
 บอนสุพรรณพันแกง อรอยแห
 บอนบางกอกดอกแสดง เหลือแหล่ แม่เอย
 บอนปากยากจแก๋ ไมสรี่ลิ้นบอน
 (หน้า 240)

ท่านก็ยังย้ำความคิดเดิมว่า "บอนปากยากจแก๋ ไมสรี่ลิ้นบอน" คนปากบอนแก๋ไชยาก

5.2 นามธรรม

สุนทรภู่ใช้คำที่เป็นนามธรรมเล่นคำเพื่อสื่ออารมณ์ความรู้สึกในเรื่องของความรัก ในนิราศพระบาท ดังนี้

ทั้งตองน้ำอำถุก เมื่อศึก เจียบ   แสนยะ เยียบ เนื้อ เย็น เป็น เหน็บหนาว
 ทั้งหนาวลมหนาวพรมน้ำค้างพราว   ไหนจะหนาวซากดาวศิลาเย็น
 โอหนาวอันพอขึ้นอารมณ์ได้   แต่หนาวใจยากแก่นี้แสน เชิญ
 ทั้งหนาวอนไกลนุชสุดจะเย็น   ไครปะ เป็น เหมือนหนึ่งข้าจะว่างจริง
 (หน้า 153)

เล่นคำว่า "หนาว" ที่ เป็น ความรู้สึกอันเกิดจากสาเหตุหลายอย่างคือ
 หนาวที่เกิดจากลมหนาว หนาวที่เกิดจากน้ำค้างยามค่ำคืน และหนาวที่เกิดจาก
 ที่นอนพื้นหินที่นอนพัก แต่ความหนาวดังกล่าวนี้ยังพอสันทนได้เป็นเพียงหนาวกาย
 เมื่อเปรียบกับความหนาวที่เกิด "หนาวใจ" หนาวในความรู้สึกหนาวที่ไม่ได้เกิด
 จากบรรยากาศทั่วไปเท่านั้น แต่เกิดจาก "ไกลนุช" หนาวนี้จึงมีทั้งความเหงา
 อ่างว่าง ความรู้สึกหนาวที่เป็นนามธรรมเกิดจากต้องพรากจากคนรัก การใช้
 กลวิธีเล่นคำสื่อทั้งความหมายและความรู้สึกแก่ผู้อ่านได้อย่างสมจริง ความรู้สึกนี้
 เป็นที่ยอมรับ ยิ่งผู้ที่เคยผ่านความ "หนาวใจ" มาเช่นเดียวกับสุนทรภู่จะเข้าใจ
 ได้ดี สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจของความรักอีกลักษณะหนึ่ง เมื่อคนเราต้องห่างไกล
 คนรัก และอยู่ในสภาพแวดล้อมของยามศึกที่มีบรรยากาศ เยียบส่งตและหนาวเย็น
 อิทธิพลของสภาพแวดล้อมทำให้เกิดความรู้สึกเหงา เปลวเปลี่ยว อ่างว่าง
 เพราะคิดถึงคนรัก ความหนาวทางกายจึงไม่ทำให้ทุกข์ทรมานเท่าความ "หนาว
 ใจ" การเล่นคำในตอนนี้ให้ทั้งอรรถรส ความไพเราะทั้งเสียงและความหมาย
 ช่วยให้อ่านเข้าถึงอารมณ์ของท่านได้อย่างรวดเร็ว ทั้งในภาพนึกและสื่อความ
 รู้สึกถึงบรรยากาศทำให้อ่านคล้อยตามไปด้วย

ในนิราศภูเขาทอง ได้กล่าวเปรียบให้ข้อคิดอีกตอนหนึ่งว่า

ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก   สุดจะหักห้ามจิตคิดเอน
 ถึงเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป   แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน
 (หน้า 153)

เล่นคำว่า "เมมา" พจนานุกรม (2525 : 641) หมายถึง อาการหันเพื่อนเพราะฤทธิ์เหล่าฤทธิ์ยา เช่น เมมาเหล่า เมมาญุชา มีอาการคลื่นเหียน เช่น เมมาคลื่น มีอาการหลงจนหมกมุ่น เช่น เมมารัก เปรียบเทียบอาการ "เมมาเหล่า" ซึ่งเป็น "รูปธรรม" กับความ "เมมา" ในความรู้สึกที่เป็นนามธรรม คือ "เมมาใจ" เหตุจากความรัก กลวิธีเล่นคำในบทนี้เพียงบทเดียว แสดงปรัชญาของชีวิต ชี้ให้เห็นว่าความเมมาจากเหล่ายังมีวันหาย หรือพอจะยับยั้งได้ จะเป็นไปก็แค่ชั่วระยะเท่านั้น "ถึงเมมาเหล่า เข้าสู่สยก็หาย" แต่ความเมวมัวเมออันเกิดจากความลุ่มหลงในความรัก คือ กิเลสตัณหาของมนุษย์นั้นยากจะระงับหรือตัดขาดได้ "แต่เมมาใจนี้ประจำทุกคำคืน" เพราะความรู้สึกนี้เกิดที่ใจของมนุษย์เอง และมนุษย์ก็มักจะมีจิตใจที่อ่อนแอตกอยู่ในอำนาจของความรัก สุนทรภู่เองท่านก็ผ่านประสบการณ์เช่นนี้มามาก และท่านก็ยังคงทุกข์ทรมานกับความรูสึก เช่นกัน ท่านเมมาทั้งเหล่าทั้งรัก จึงสื่อความรู้สึกแยกแยะความเมมาของทั้งสองอย่างออกมาได้อย่างชัดเจน เปรียบเทียบให้ข้อคิดได้อย่างลึกซึ้ง กินใจ กลวิธีเล่นคำในบทนี้ นอกจากจะไพเราะตรสแล้ว ถ้อยคำที่ซ้ำๆ ไพเราะประทับใจผู้อ่าน จดจำง่ายจนกลายเป็นวรรคทองไปอีกบท

ในนิราศอิเหนาสะท้อนถึงอำนาจของความรักอีกตอนหนึ่ง กลวิธีการเล่นคำจับใจ ไพเราะ เป็นที่จดจำของผู้อ่านอีกบทหนึ่ง ดังนี้

จะหักอื่นขึ้นหักก็จักได้   หักอาลัยนี้ไม่หลุดสุดจะหัก
 สสารพัดตัดขาดประหลาดนัก   แต่ตัดรักนี้ไม่ขาดประหลาดใจ
 (ทพ 208)

เล่นคำกริยา 2 คำ คือ หัก ตัด ด้วยลักษณะของนามธรรม หักอาลัย ตัดรัก ทั้งคำว่า หัก กับคำว่า ตัด มีความหมายไปในทางเดียวกันคือ หัก พจนานุกรม (2525 : 848) หมายถึง พับให้งอเพื่อให้ขาดหรือหลุดออกจากกัน ตัด พจนานุกรม (2525 : 334) หมายถึง ทำให้ขาดด้วยของมีคม รวมความแล้วหมายถึงการแยกออกจากกัน การเล่นคำเปรียบเทียบตอนนี้สื่ออารมณ์ความรู้สึกในแง่ของรูปธรรม แต่ต้องประหลาดใจในความรู้สึกที่เป็นนามธรรม ความรัก

ซึ่งเกิดขึ้นที่ใจของตนเอง นำที่จะบังคับได้แต่ก็ทำไม่ได้ ไม่สามารถหักหรือตัดให้หมดไปจากใจได้ สะท้อนให้เห็นว่าความรักซึ่งเป็นกิเลสของคนนั้นมีอำนาจเหนือจิตใจจนยากจะหักห้ามหรือตัดขาดออกไปจากใจได้ ผลของความรักจึงต้องทุกข์ทรมานเนื่องจากความไม่สุขสมหวัง การใช้กลวิธีเล่นคำนอกจากจะสื่อความหมายเข้าใจง่ายแล้ว ถ้อยคำที่ใช้ให้ความซาบซึ้งกินใจ ไพเราะ และเป็นข้อคิดเตือนใจแก่ผู้อ่านอีกด้วย

5.3 วัฒนธรรม

ในโคลงนิราศสุพรรณกล่าวถึง "ขมิ้น" ที่ผู้หญิงสมัยก่อนใช้เป็นเครื่องทาผิวให้มีสีสวยคือเหลืองนวลตามความนิยมของคนสมัยนั้น และขมิ้นยังเป็นवानสมุนไพรชนิดหนึ่งที่ใช้รักษาผิว ดังความว่า

366
 ๖) หนุมหนูขมิ้นอ่อน นอนคลอ
 ใครช่วยทามาหนอ นกขมิ้น
 เหลืองอ่อนหลอนลงขอ ขมิ้นนง ขมิ้นเอย
 ขมิ้นที่ของน้องสิน แขงฉอนวอนขอ
 (หน้า 334)

สุนทรภู่กล่าวถึงนกขมิ้นให้สัมพันธ์กับ "ขมิ้น" ที่เป็นพืชในลักษณะเล่นคำ นกขมิ้นมีขนสีเหลืองคล้ายสีขมิ้นที่ผู้หญิงสมัยก่อนใช้ทาผิว เพื่อให้ผิวมีสีสวยตามความนิยม การเปรียบเทียบด้วยกลวิธีเล่นคำ นอกจากให้ความไพเราะแล้ว ยังสื่อความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมเครื่องใช้ของผู้หญิงสมัยก่อนอีกด้วย

บางตอนในโคลงนิราศสุพรรณ สุนทรภู่แสดงความรอบรู้เกี่ยวกับสิ่งที่คนสมัยก่อนนำมาใช้ย้อมผ้า

315	๑ ดงมเกลื้อเหลือคกล้า	คำเหลือ
	เลหมอมยอมมเกลื้อ	กแจะให้
	ใจหมอมยอมเหมือนเกลื้อ	กลิ่นรำ คำเอย
	คำเทือกเปลือกแก่นไสร	ขึ้นต้นผลคำ
		(หน้า 317)

เล่นคำ "มะเกลื้อ" ชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่งแก่นดำ ใช้ผลย้อมผ้าให้ดำ สีดำนำเปรียบกับใจนาง นอกจากดำแล้วยังเค็มเหมือนเกลือก สุนทรภู่เน้นว่านางใจดำมาก "คำเทือกเปลือกแก่นไสร ขึ้นต้นผลคำ" คำตลอดเปลือกนอกถึงแก่นในผลก็ดำ สื่อความหมายให้ภาพนึกและความรู้สึกได้ชัดเจน ด้วยคุณสมบัติของมะเกลื้อมีสีดำ คนสมัยก่อนจึงนิยมใช้ผลมะเกลื้อย้อมผ้า การย้อมผาต้องใช้ความเค็มของ เกลือด้วยผาจึงจะติดสีดี ทั้งคำมะเกลื้อรวมกับความเค็มของ เกลือสื่อความหมายไปในทางไม่ดี

นอกจากมะเกลื้อแล้ว สุนทรภู่กล่าวถึงพืชอีกชนิดหนึ่งที่นิยมใช้ย้อมผ้าในสมัยก่อน ตอนหนึ่งในโคลงนิราศสุพรรณ

124	๑ วัดฝางอ้างชื่อไว้	ไซฝาง
	ฝางยอมย้อมแพรยาง	ยิ่งขรัง
	แดงศุกถูกแดดหมาง	หมองครำ คำแฮ
	อกพีที่แคนขัง	ชูครำน้ำฝาง
		(หน้า 255)

ผ่านวัดฝาง เล่นคำ "ฝาง" ในความหมายของชื่อสถานที่ และ "ฝาง" ที่หมายถึงชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง ต้นและใบคล้ายต้นหางนกยูงไทย แก่นสีแดง ใช้ย้อมผ้าและทำยาไทย เปรียบสีแดงของฝางสดกว่าสีแดงของครั่งยาง เหนียวชนิดหนึ่งที่ถ้ำยออกมาจากตัวครั่ง แต่สีแดงนั้นเมื่อถูกแดดก็หมองไป เปรียบกับความรู้สึกกังวลแค่น้ำใจของตัวเองถูกบดสีแดงคล้ำของน้ำฝาง สื่อความรู้สึกหมองหม่นไม่ผ่องใส การเล่นคำนี้ยังสื่อให้ทราบถึงสิ่งที่คนในสมัยนั้นใช้ย้อมผ้า

ในนิราศพระประธม กล่าวถึงงานศิลปะของผู้หญิงอีกอย่าง
 วัดพิบูลฉวนกลิ้งระรินริน โอบหอมชื่นเช่นกับรสแป้งสาคูใส
 เหมือนพิบูลอุ้นทรวงพวงมาลัย ที่เคยใส่หัดหอมถนอมมวล
 (หน้า 441)

เล่นคำ "พิบูล" ใน 2 ความหมาย คือ ชื่อสถานที่ และชื่อไม้ต้นชนิดหนึ่ง ดอกเล็กเป็นจัก ๆ มีกลิ่นหอมและหอมอยู่จนแห้ง กลิ่นหอมของพิบูลท่านเปรียบว่าหอมสดชื่นเหมือน "แป้งสาคู" หมายถึง นุ่มนวลกับแป้งร่ำน้ำดอกไมเทศใช้ชุบผ้าทอใบตองสำหรับแจก และเหมือนพวงมาลัยร้อยด้วยดอกพิบูลที่นางเคยร้อยให้ ท่านทวนคิดถึงความสุขในอดีต ความตอนนี้สะท้อนให้เห็นงานศิลปะอย่างหนึ่งของผู้หญิงคือการร้อยมาลัย โดยเฉพาะสาวชาววังต้องฝึกให้ชำนาญถือว่าเป็นวิชาที่ผู้หญิงสมัยก่อนต้องเรียนรู้ไว้ "แป้งสาคู" ก็เป็นงานเครื่องหอมของผู้หญิงเช่นกัน งานเหล่านี้แสดงถึงวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของคนไทย

โวหารภาพพจน์แบบเล่นคำ (Puns on Word) ปรากฏในนิราศมากกว่าจากโวหารภาพพจน์แบบอุปมา (Simile) ราพันพิลาปเพียงเรื่องเดียวที่ไม่ปรากฏโวหารภาพพจน์แบบนี้ ในโคลงนิราศสุพรรณิไชยมากที่สุด รองลงมาคือนิราศพระประธม น้อยที่สุดคือนิราศเมืองแกลง ใช้ชื่อสถานที่เล่นคำมากที่สุดเกือบทั้งหมด ใช้นามธรรมบางแต่ไม่ปรากฏมากนัก การเล่นคำถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกถึงความทุกข์ทั้งร่างกายและจิตใจซึ่งเกิดจากการพลัดพรากจากคนรัก นอกจากนั้นให้ข้อคิดเกี่ยวกับคนทั้งด้านจิตใจ คำพูด แต่ไม่มากนัก จะมุ่งถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกมากกว่า การเล่นคำนอกจากสื่อความหมายได้ลึกซึ้งกระทบใจผู้อ่านแล้วคำที่ใช้ยังเป็นคำง่าย ๆ แต่ให้ความไพเราะประทับใจ จนบางตอนกลายเป็นวรรคทองที่ผู้อ่านจดจำนำไปกล่าวอ้างได้อีกด้วย

6. สัทพจน์ (Onomatopoeia)

โวหารภาพพจน์ลักษณะสัทพจน์ หมายถึง การเลียนเสียงที่เกิดตามธรรมชาติ ได้แก่ เสียงสัตว์ร้อง เสียงฝนตก เสียงน้ำไหล ในนิราศของสุนทรภู่ กลวิธีนี้ถ่ายทอดความงามตามธรรมชาติและสิ่งที่ท่านได้พบเห็นในระหว่างการเดินทางสู่ภูอาน ให้ทั้งความไพเราะ บรรยากาศในคอนนั้น ๆ ภาพนิ่ง และอื่น ๆ กลวิธีนี้เน้นให้นิราศของท่านเป็นที่ประทับใจของผู้อ่าน

6.1 ร่างกายหรืออวัยวะต่าง ๆ

ตีเข่าปับรับโปกสองมือปิด ประจบติดเตะผางหมัดขวางหวือ
 กระทบหัวตีหวีหวาวาเสียงฮาฮือ คนคู้้อเออเอาสนั่นเอ็ง
 (หนา 145)

ตอนหนึ่งในนิราศพระบาทบรรยากาศภาพคนชกมวยที่กำลังหันตักัน เป็นสามารถโดยใช้การเลียนเสียงคือ ปับ โปก ผาง หวือ หวีว ฮาฮือ เสียงที่เกิดจากอวัยวะของทั้งสองฝ่ายกระทบกระแทกกันในระหว่างการต่อสู้และบางครั้งก็ด้อยพลาดผ่านลมไป ทั้งเสียงของผู้ชมที่ฮาเสียดายความสนุกสนาน กลวิธีการใช้เลียนเสียงเน้นให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพทั้งให้ความรู้สึกตื่นเต้นเหมือนจะเข้าไปร่วมชมอยู่ข้างเวทีด้วย บทแรกให้ภาพนิ่งและความรู้สึกถึงคู่ชกที่กำลังติดพันกัน ต่างก็ป้องกันตัวทั้งเข้าทั้งมืออย่างเต็มความสามารถ เป็นที่ถูใจของผู้ชมที่ต่างก็เอาใจช่วยฝ่ายตนด้วยการส่งเสียงเชียร์ดังลั่น โดยเฉพาะตอนคู่ชกชกพลาดเป้า "กระทบหัวตีหวีหวาวาเสียงฮาฮือ" รับกับบาทที่ 1 ให้ทั้งบรรยากาศและภาพนิ่งที่ตื่นเต้นสนุกสนาน สมจริง ถ้อยคำที่ใช้ให้ทั้งความรู้สึกและความไพเราะ

ในนิราศเมืองเพชร เลียนเสียงอวัยวะกระทบกันอีกลักษณะหนึ่ง

หึ่งยุงชุมรุมกัดปิดเปรี๊ยะประ เสียงผัวะผะพื้พื้บับบับเป๊ะ

(หนา 514)

ใช้กลวิธีเลียนเสียงสื่อความหมาย ใ้ทั้งความรู้สึกและภาพนึก
 คำว่า เปรียะประ ผัวะผะ พีบัพ แปะ เป็นคำที่ให้ความหมายทางเสียง วรรณค
 แรกเป็นเหตุ "เปรียะประ" เน้นให้เกิดเสียงทั้งตบ ผัวะผะ แปะ ทั้งเสียงสะบัดผ้า
 ไลยุงดัง "พิบัพ" การเลียนเสียงนี้ให้ความสมจริงจงใจใหญ่อันเกิดภาพนึกและ
 บรรยากาศที่ซุกซมไปด้วยยุง ถ้อยคำที่ใช้ช่วยเสริมให้บทนี้ไพเราะด้วย

6.2 ธรรมชาติ

นอกจากเลียนเสียงอวัยวะกระทบกันแล้ว เกี่ยวกับปรากฏการณ์
 ธรรมชาติ ท่านก็ใช้กลวิธีเลียนเสียงธรรมชาติสื่อความหมายออกมาได้ไพเราะอีก
 ด้วย ดังความในนิราศภูเขาทอง

คูน้าวิ้งกลิ้งเขี้ยวเป็นเกลียวกลอก กลับกระฉอกจาดจัดจวัดเจเวียน
 บ้างหลุงหลุงวุงวุงเหมือนกงเกวียน ดูเปลี่ยนเปลี่ยนคว้างคว้างเป็นหว่างวน
 (หน้า 154)

พรรณาลักษณะกระแสน้ำที่ไหลเขี้ยว ใช้ทั้งคำที่ก่อให้เกิดความ
 รู้สึก เช่น กลิ้ง เกลียวกลอก กระฉอก จวัดเจเวียน คว้างคว้าง และใช้กลวิธี
 เลียนเสียงนำความรู้สึกนั้นให้เกิดเป็นภาพนึก "จาดจัด" เสียงน้ำไหลกระแทก
 กันกระเซ็นสูงรุนแรงคล้ายลักษณะของน้ำเดือด คำว่า "หลุง หลุง" สื่อภาพนึก
 ทั้งยังใช้กลวิธีอุปมา เสริมภาพนึกลักษณะของน้ำไหลให้ชัดเจนขึ้น "บ้างหลุงหลุง
 วุงวุงเหมือนกงเกวียน" กลวิธีเลียนเสียงแสดงความรุนแรงของกระแสน้ำได้
 สมจริง ภาพสายน้ำไหลเขี้ยวมนเป็นเกลียวกระทบกระแทกกันอย่างรุนแรงจน
 เกิดเสียงดังน้ำกระเซ็นสูง หมุนวนเป็นวงกลม

ในนิราศอิเหนา ก็พรรณาปรากฏการณ์ เช่นนี้อีกตอนที่ว่า

เสียงสินธุ์คุดันลั่นพิลึก สะพานสะทีกโอมพาดจาดจาดจวน
 หน้ำโจนโจนพังคังสะพาน บ้างฟูซานสาตสายสุทรายริน
 (หน้า 202)

การเลียนเสียงในบทนี้สื่อความรู้สึกรุนแรงและน่ากลัวกว่าในนิราศภูเขาทอง ให้ภาพนึกและความรู้สึกถึงกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวกระแทกหินอย่างจริงจัง สายน้ำแตกกระเซ็นเสียงดังไปไกล คำ โถม โจน โชน ให้ความรู้สึกท่วมไปทั้งตัวโดยไม่มีขยับ สายน้ำเชี่ยวกรากกระแทกหินผาเสียงดัง ฉาด ฉาด แดกซ่าน กระเซ็นสาย บางส่วนก็กลายเป็นละอองน้ำปวยโรยลงมา "สาตสายสุหร่ายริน" กลวิธีเลียนเสียงช่วยเน้นภาพนึกและความรู้สึกแก่ผู้อ่านได้ชัดเจน ตอนนี้นอกจากสื่อความมาแล้ว ในความน่ากลัวนั้นก็ให้ภาพความสวยงามของธรรมชาติด้วย สื่อความหมายได้ชัดเจน สมจริง

สุนทรภู่ใช้กลวิธีในสื่อธรรมชาติของสัตว์หลายชนิด เช่น นก ช้าง หิ่งห้อย ความในโคลงนิราศสุพรรณ

368	๕	ตอยตี๊วตี๊ว	โฉบร้อง ก้องเกรียว
		ตี๊วตี๊วตี๊วตี๊วตี๊ว	เจี้ยวจ้อย
		ตามทักปักหน้าเจี้ยว	เจ้าตี๊วตี๊ว กระจิดเอย
		เด็กรั๊กทักถามกตอย	กเตาะเตนเผ่นหนี
			(หน้า 334)

เลียนเสียงร้องของนกตอยตี๊ว นกชนิดนี้หากินตามพื้นดิน ส่งเสียงร้อง "ตี๊วตี๊วตี๊วตี๊วตี๊ว" บทนี้ใช้ถ้อยคำสื่อพฤติกรรมของนก ให้บรรยากาศของความมีชีวิตชีวา ความน่ารัก ความสวยงามในพฤติกรรมก็เป็นธรรมชาติของสัตว์ กลวิธีเลียนเสียงช่วยเน้นให้เกิดภาพนึก ทั้งให้ความรู้สึกเหมือนได้ยินเสียงนก เข้าถึงบรรยากาศของธรรมชาติที่สวยงามความน่ารักของนกตัวเล็ก ๆ

อีกตอนหนึ่งในโคลงนิราศสุพรรณ

426
 ๑ ชุ่มชุ่มมอ้ออ้ออีก กทีกโหลง
 ป่าแหลกแตกผางโผง แผลครอง
 ผุ่นฟุ้งพลุ่งควนโฆมง มีดลา ฟ่าแฮ
 สเหมือนสทีกก๊กก้อง เกือบเตียงเสียงอึง
 (หน้า 355)

สุนทรภู่พรรณาสภาพต้นตอกใจของโหลงข้าง ใช้กลวิธีเลียนเสียงดังแต่
 บาทแรก "ชุ่มชุ่ม" ข้างรองดังไปทั้งโหลงในบาทแรก มีผลต่อมาในบาทที่ 2
 ความต้นตระหนกของโหลงข้างทำให้ "ป่าแหลก" ใชล้อยคำทำให้เกิดภาพนึกเห็น
 สภาพกิ่งไม้หักล้มล้มระเนระนาดเสียงดัง "ผางโผง" เพราะข้างวิ่งชนต้นไม้
 เสียงดังนั้นให้ความรู้สึกว่าคุณไม้ล้มจำนวนมาก ผลจากต้นไม้ล้มทำให้เกิดผุ่นฟุ้ง
 "พลุ่งควนโฆมง" ในบาทที่ 3 แรงกระแทกของต้นไม้กระทบพื้นดินทำให้แผ่นดิน
 สะเทือนคิดต่อกันไปเสียงดังกึกก้องอยู่นาน การใช้ล้อยคำพรรณานี้ในบทนี้ขึ้นไป
 ตามลำดับเหตุการณ์ให้ภาพนึกได้ชัดเจน สมจริง การใช้กลวิธีเลียนเสียงสื่อภาพนึก
 และความรู้สึกสัมพันธ์กัน จูงใจให้ผู้อ่านเข้าถึงบรรยากาศของความสับสนอลม่าน
 เหมือนจะได้ยินทั้งเสียงและนึกเห็นทั้งภาพ ให้ความรู้สึกมากแล้ว

6.3 วัฒนธรรม

สุนทรภู่พรรณานี้ให้ผู้อ่านเกิดภาพนึกถึงงู เนลิสปะตงแต่งช่วงบนของ
 หลวงพระพุกอบาหูก่อให้เกิดเสียงไฟเราะ

นาคสะตุงรุ้งรังกระดิ่งห้อย ไบโพธิ์ร้อยระเรงอยู่แห่งหนึ่ง
 เสียงประสานกังสดาลกระดิ่งดัง วิเวกวังเวงในหัวใจครัน
 (หน้า 134)

เสียงเสียงใบโพ ที่ทำด้วยโลหะร้อยเรียงเป็นระยะริมขอบหลังคา
มณฑป ลมพัดทำให้เกิดเสียง " هنگหงัง " ก้องกังวานประสานกับเสียงกังสดาล
(ระฆังวงเดือน) และเสียงกระดิ่ง เสียงเหล่านี้เกิดในบรรยากาศที่สงบเงียบ
ภายในวัด ทำให้สุนทรภู่เพลิดเพลินกับเสียงไพเราะท่ามกลางความสงบเงียบนั้น
กลวิธีเลียนเสียงสื่ออารมณ์ของสุนทรภู่ได้ชัดเจน ความตอนนี้ให้ภาพของศิลปะ
ตกแต่งมณฑปซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย และเห็นได้ทีโบสถ์ของพุทธศาสนา
" นาคสะดุ้ง " คือชื่อที่ใช้เรียกตัวนาคที่ทอดลงมาทั้ง 2 ข้างของหน้าบันและมี
ตัวอักษระอยู่กัหัวเปทาญ (ไม้เครื่องเรือนที่วางบนจันทน์สำหรับกลอนพาด)
เป็นศิลปะตกแต่งหลังคาโบสถ์อีกอย่างหนึ่ง

ในโคลงนิราศสุพรรณ สุนทรภู่เลียนเสียงระฆังและกล่าวถึงเครื่อง
ดนตรีไทยบางประเภท ดังความว่า

๗	๑	แซ่เสียงเวียงราชก้อง	กัสดาน
		หงหงังระฆังขาน	แข่งฆ้อง
		สังแตรแซ่เสียงประसार	สังข์ดี ตัดเออย
		ยามดึกครึกครื้นก้อง	ปี่แกวแจ้วเสียง
			(หน้า 215)

ผ่านพระบรมมหาราชวังได้ยินเสียงดนตรีก้องออกมา " هنگหงัง "
เสียงเสียงระฆังที่ดังแข่งกับเสียงฆ้อง ทั้งเสียงสังข์เสียงแตรเสียงปี่ประสานรับ
กัน เสียงเหล่านี้สื่อบรรยากาศการร้องรำทำเพลงภายในวังหลวง การเลียนเสียง
ให้ภาพนึกถึงความสนุกสนานรื่นเริง เสียงเหล่านั้นเกิดจากเครื่องดนตรีไทยซึ่งเป็น
วัฒนธรรมอย่างหนึ่งของไทยเรียกว่าดุริยางคศิลป์

อีกตอนหนึ่งในโคลงนิราศสุพรรณ เลียนเสียงเครื่องดนตรีหลายชนิด

๒๔๗	๑	เสียงซออ้อออออ	เอื้อยเพลง
		จับปีเตตรงเตงเตง	เตงตอง
		กลุ่ยทรุ่ยทรุ่ยทรุ่ยเทม	เทมเนง รนาดแฮ
		ฆ้องหนองหนองนองหนอง	ผรั่งพรั่งพรั่งตโพน
			(หน้า 294)

เลียนเสียงเครื่องดนตรีหลายชนิด เช่น ขลุ่ย กระจำปี่ (พิณ 4 สาย) ขลุ่ย ระนาด ขลุ่ย และตะโพน สื่อความแตกต่างของเสียงเครื่องดนตรีแต่ละประเภท ใช้คำเลียนเสียงได้สมจริง ไพเราะ ให้เห็นความสามารถด้านกาพย์ประพันธ์ เลียนเสียงเครื่องดนตรีทั้ง 6 ชนิดจบลงในโคลงเพียงบทเดียว แสดงถึงความรอบรู้ในเรื่องเครื่องดนตรีไทยหลายชนิด สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศอีกหลายเรื่อง ดนตรีเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ทั้งเป็นสิ่งแสดงวัฒนธรรมของชาติด้วย สุนทรภู่เคยรับราชการอยู่ในวัง สิ่งเหล่านี้เป็นประสบการณ์ที่ท่านนำมาถ่ายทอดไว้ในงานประพันธ์ โดยเฉพาะงานนิราศ

โวหารภาพพจน์แบบสัทพจน์ (Onomatopoeia) ปรากฏในนิราศ 7 เรื่อง นิราศเมืองแกลงและนิราศพระปฐมไม้มิ่ง เลียนเสียงร้องของสัตว์มากที่สุด เช่น เสียงนก ชะนี ช้าง ผึ้ง ร้องลงมาเป็นเสียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น เสียงคลื่น เสียงน้ำตก เสียงลม นอกจากนั้นเป็นเสียงสิ่งของกระทบกัน เสียงระฆัง น้อยที่สุดคือเสียงอวยวะกระทบกัน

7. บุคลาธิษฐาน (Personification)

โวหารภาพพจน์ลักษณะบุคลาธิษฐาน เป็นการใช้อยุทธวิธีสร้างภาพพจน์ โดยการสมมุติให้สิ่งทักกล่าวถึงมีอากัปกิริยาเหมือนมนุษย์

7.1 ธรรมชาติ

ตอนหนึ่งในนิราศวัดเจ้าฟ้า

โอแลดูสุริยงจะลงลับ มีใครจะค้ำดวงได้อาลัยหลัง
สลดแสงแสงรดเข้าคบัง เหมือนจะส่งโลกาให้อาลัย
แต่คนเราชาววังทั้งทวีป มาเร็วรีบร้างมิตรพิสมัย
ไม่รอรุ่งสว่างประหลาดใจ โอ้อาลัยแลดับวับวิญญูจำ

สุนทรภู่บรรยายกาศในยามเย็น ภาพดวงอาทิตย์เคลื่อนลงช้า ๆ ก่อนลับตาไป มากลาวในลักษณะบุคลาธิษฐาน สวมวิญญาณให้ดวงอาทิตย์เหมือนมีชีวิตใจมีความรู้สึกอาลัยโลกเมื่อยามจะลับหาย แสงที่สาดส่องค่อย ๆ จางหายไป เหมือนจะส่งโลกด้วยความอาลัย การเปรียบเทียบโดยใช้กลวิธีบุคลาธิษฐานในตอนนี้ บทแรกกล่าวถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติในลักษณะบุคลาธิษฐาน เพื่อเปรียบเทียบกับพฤติกรรมของคน ในบทที่ 2 คือสื่อความสะเทือนใจของสุนทรภู่นั้นเอง เปรียบกับชาววังซึ่งคงหมายถึงตัวท่านและคนรักที่อยู่ในวัง มีอันต้องห่างร้างจากกันโดยไม่มีโอกาสส่งลา ท่านจึงมีความอาลัยยิ่งกว่าดวงอาทิตย์อาลัยโลกเพราะดวงอาทิตย์ยังส่งลา แต่ท่านไม่มีโอกาสแสดงออกมา "โอ้อาลัยแลลับวับวิญญาณ" คำว่า "วับ" ให้ความรู้สึกลับหายไปอย่างรวดเร็วทันที่ทันใด หายวับไปกับตาพร้อม ๆ กับความรู้สึกใจหาย การใช้กลวิธีนี้ช่วยให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ของสุนทรภู่ได้ง่าย ทั้งให้ภาพนึกถึงบรรยากาศใกล้ค่ำที่มีอิทธิพลต่อความรู้สึกของคนที่มีความรัก โดยเฉพาะอารมณ์ว้าวุ่นอย่างสุนทรภู่ ความรู้สึกนั้นจึงสื่อออกมาได้อย่างจับใจจนอ่าน

ในนิราศพระประธม ก็ใช้ปรากฏการณ์ธรรมชาติบรรยายกาศใกล้ค่ำมากล่าวสื่อความสะเทือนใจด้วยกลวิธีบุคลาธิษฐานเช่นเดียวกัน

ตะวันรอนอ่อนอับพยับแสง   ดูดวงแดงดังจะพาน้ำตาไหล
ยังรอรุ่งสว่างด้วยอาลัย   คอยไรรไร เรืองลับวับวิญญาณ
(หน้า 465)

พรรณนาบรรยายกาศยามเย็นที่ดวงอาทิตย์อ่อนแสงลง ดวงสีแดงเข้มค่อย ๆ เคลื่อนลงลับไปอย่างช้า ๆ บทแรกให้ภาพนึกถึงสีน้ของดวงอาทิตย์ก่อนจะลับขอบฟ้า เปรียบเทียบสื่ออารมณ์สะเทือนใจด้วยกลวิธีบุคลาธิษฐานในบทที่ 2 ลักษณะการเคลื่อนตัวลงอย่างช้า ๆ ก่อนจะลับไปของดวงอาทิตย์ให้ความรู้สึกว้าวุ่น "ยังรอรุ่งสว่างด้วยอาลัย" แสงแดงออกด้วยการ "คอยไรรไร เรืองลับวับวิญญาณ" แสงค่อย ๆ จางไปจนลับหาย พร้อมความรู้สึกใจหายตามไปด้วย "วับวิญญาณ" เหมือนความหวังของชีวิตสิ้นสุดลงไปในทันทีทันใด สื่ออารมณ์ความรู้สึก เหงา เศร้า เน้นให้เห็นถึงอิทธิพลของบรรยากาศในยามใกล้ค่ำเช่นเดียวกัน

กับที่กล่าวในนิราศวัดเจ้าฟ้า การใช้กลวิธีนี้ให้ภาพนึกและรับรู้ถึงความสะเทือนใจของสุนทรภู่ได้ชัดเจน สมจริง เป็นที่ยอมรับได้ว่าหากใครที่ทุกข์เหมือนท่านต้องมาอยู่ในบรรยากาศเช่นนี้ ก็คงเกิดความรู้สึกไม่ต่างไปจากท่าน นอกจากนี้ถ้อยคำที่ใช้ยังให้ความไพเราะ ประทับใจอีกด้วย

ในนิราศพระบาท สุนทรภู่อธิบายมูลเหตุพื้นฐาน ลักษณะการ "สั่งซุด" ซึ่งเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของการแตงนิราศ ดังความว่า

เห็นลมอ้อจะใคร่สื่อสาราสั่ง   ถึงร้อยซึ่งคู่ ษย เคยถนอม
ให้มันมองครองศกคือยาปลักปลอม   เรียมนี้ตรอมใจถึงคะเนิงนาง
(หน้า 120)

สมมติให้ลมที่พัดผ่านซึ่งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติเหมือนมีชีวิตด้วยการสื่อสารไปกบัลม ให้ลมช่วยนำสารไปให้หญิงคนรัก การสั่งความเช่นนี้ เบญจมาศ พลภินทร์ (ม.ป.ป. : 95) ได้กล่าวว่า

...การสั่งซุดเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งในนิราศ ดูเป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งที่คร่ำครวญถึงนางผู้เป็นที่รัก แล้วก็อยากจะให้นางรู้ถึงความทุกข์โศกของคนที่คิดถึงนาง ความที่อยากให้ผู้ที่ระลึกถึงรู้ความในใจนี้ แม้มนุษย์ธรรมดาเมื่อคิดถึงผู้ใด บางคราวก็อยากจะสั่งความไปกบัลมเหมือนกัน ฉะนั้นการสั่งซุดในนิราศก็เป็นกิริยาอาการและความรู้สึกจากชีวิตความเป็นจริงนั่นเอง

การใช้กลวิธีอุปมาอุปไมยในลักษณะ "สั่งซุด" นี้ บทแรกวรรคแรกแรงลม "ลมอ้อ" จูงใจให้ท่านเกิดความคิดที่จะ "ใคร่สื่อสาราสั่ง" ไปถึง "คู่ ษย" บทที่ 2 คือความที่สั่งซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความรักความผูกพันที่ท่านมีต่อคนรัก ในที่นี้คงหมายถึงนางจันทรยาคนแรกที่รักมาก การใช้กลวิธีนี้สื่อความในใจนอกจากจะทำให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของท่านได้ดั่งแล้ว ยังทำให้เกิดภาพนึกถึงบรรยากาศและจูงใจให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้ง ประทับใจในความรักของท่านอีกด้วย

โวหารภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน (Personification) ปรากฏในนิราศเพียง 6 เรื่อง นิราศเมืองแกลง นิราศภูเขาทอง และรำพันพิลาป ไม่มีแม้ในนิราศทั้ง 6 เรื่องก็ปรากฏที่ใช้ในแต่ละเรื่องน้อย สิ่งที่น่าสนใจในกลวิธีนี้มากที่สุดคือ ปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น สุริยาส่งโลก พระจันทร์ขักรถ ในลักษณะการ "สั่งซูด" ที่เป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของนิราศท่านใช้ สั่งลม สั่งนก การใช้โวหารภาพพจน์แบบนี้ช่วยถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกคร่ำครวญถึงนางเพียงอย่างเดียว มีผลทำให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้ง ประทับใจในงานนิราศของท่านยิ่งขึ้น

8. อธิพจน์หรือกล่าวเกินจริง (Hyperbole)

โวหารภาพพจน์ลักษณะอธิพจน์หรือกล่าวเกินจริง เป็นการใช้โวหารเปรียบเทียบเกินความจริงเพื่อมุ่งเร้าอารมณ์และความรู้สึกสะเทือนใจ เป็นสำคัญ สุนทรภู์ใช้โวหารภาพพจน์ลักษณะนี้สื่ออารมณ์ความรู้สึกสะเทือนใจในงานนิราศ มีผลให้นิราศของท่านเป็นที่ประทับใจของผู้อ่านตลอดมา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

8.1 ธรรมชาติ

ตอนหนึ่งในโคลงนิราศสุพรรณ ใช้กลวิธีกล่าวเกินจริงถ่ายทอดความสะเทือนใจอย่างรุนแรงที่เกิดจากการพลัดพรากจากคนรัก ด้วยการใช้อธิพจน์ธรรมชาติมาเปรียบกับความรู้สึกของท่านในขณะนั้นได้อย่างจับใจ ดังความว่า

21
๑ เสียตายสายสวาดใจ อวาร
รักพี่มิโทษกร กับน้อง
จำจากพรากพลัดสมร เสมอชีพ เรียมเออ
เสียนขลุ่ยทรวงตอง แดงฟ้าผ่าสลาย
(หนา 219)

สุนทรภู์ใช้กลวิธีกล่าวเกินจริงเปรียบเทียบความรู้สึกที่พลัดพรากจากนางจันทรรยาคคนแรกที่ท่านรักมาก นายอนิต อยู่โพธิ์ (2519 : 219)

ไตกลาวไว้ในเชิงพรรณนาในหนังสือชีวิตและงานของสุนทรภู่หน้าเดียวกับโคลงบทนี้ (หน้า 219) ว่า "จันเดิมเป็นนางฝ่ายในในพระราชวังหลัง เมื่อลอบรักใคร่กับ สุนทรภู่นั้น ถูกกริ้วต้องเวนจำหังคู หนีโทษแล้วต่อมาสุนทรภู่อัจฉริยะเป็นภรรยา มีบุตรด้วยกันซื่อซัด อยู่ด้วยกันไม่นานก็หย่าร้างกัน จันไปมีสามีใหม่ สุนทรภู่อัจฉริยะ คัดพ่อไว้ในโคลงตอนนี้"

ท่านไขกลวิธีกลาวเกินจริงแสดงความรู้สึกสะเทือนใจอย่างรุนแรงเมื่อต้องเสียนางจันไป "เสียนุชชจทรวงต้อง แดกฟ้าผ่าสลาย" เสียนองไปมี ความรู้สึกเหมือนโดนฟ้าผ่าอกแตกสลาย แสดงถึงการสูญเสียไม่เหลืออะไรแล้ว แม้กระทั่งชีวิต เมื่อเสียนองเหมือนตัวตายไปด้วยแสดงว่าองเฝ้าคุ้มเท่าชีวิต สะท้อนให้เห็นถึงความรักความผูกพันอย่างลึกซึ้งของท่านที่มีต่อนางจัน กลวิธีเปรียบเทียบลักษณะนี้เน้นให้เห็นถึงความจริงของชีวิตว่าที่ไหนมีรักที่นั่นมีทุกข์ การพลัดพรากจากที่รักเป็นทุกข์ หวังจงใจให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกสะเทือนใจของ สุนทรภู่อัจฉริยะอย่างรวดเร็ว เกิดความสงสาร เห็นใจ ประทับใจในความรักอันมั่นคง ของท่านที่มีต่อนางจัน

8.2 สถานที่

ตอนหนึ่งในนิราศวัดเจ้าฟ้า

โอธานีศรีอยุธยา มนุษย์แมน	นับโกฏิแสนสาวแก่แก่ภาษา
จะหารักสักคนพอปนยา	ไม่เห็นหนานักสะอั้นผินฤทัย

(หน้า 165)

ถ่ายทอดความรู้สึกสะเทือนใจออกมาด้วยกลวิธีกลาวเกินจริง บทแรกกลาวถึง "ศรีอยุธยา" ในที่นี้หมายถึงกรุงเทพมหานคร หน้ายกจำนวน เลขมากลาวเปรียบเทียบเกินจริง "นับโกฏิแสนสาวแก่แก่ภาษา" เปรียบกับ บทที่ 2 ทั้งเมืองหลวงมีผู้หญิงเป็นจำนวนมากมาย แต่จะหารักสักคนก็หาไม่ได้

"จะหารักสักคนพอปนาย" เป็นสำนวนเปรียบเทียบอีกลักษณะ "ปนาย" หมายถึง กระสายยา คือ เครื่องแทรกยา ในที่นี้สุนทรภู่คงหมายความว่าแม่จะมองหาหญิงที่พอจะถูกใจเพียงเล็กน้อยในจำนวนหญิงที่โคพบเห็นมากมายก็ยังไม่ได้ สะท้อนถึงอารมณ์เหงา อ้างว้าง อัสศิริ ธรรมโชติ (2529 : 4) กล่าวถึงข้อความตอนนี้ของสุนทรภู่ว่า "คนปัจจุบันเขาเรียกว่าอาการของความแปลกแยก โคร เป็นกวีหรือคือนักเขียนคงรู้อาการนี้ดี มีคนมาก แต่โดดเดี่ยว มีสิ่งแวดล้อมอันครึกครื้น แต่รู้สึกเหงาเศร้า" การใช้กลวิธีกล่าวเกินจริงนี้สะท้อนความรู้สึกสะเทือนใจออกมาได้เด่นชัด จูงใจให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของท่านได้ดียิ่งขึ้น

อีกบทหนึ่งในนิราศวัดเจ้าฟ้า ที่สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของสุนทรภู่ที่มีต่อสังคมของคนในเมืองหลวง

ถึงบางพรหมพรหมมีอยู่สี่พักตร์ คนรู้จักแจ่มจิดทุกทิศา
ทุกวันนี้มีมนุษย์อยู่ชุกหนา เป็นรอยหน้าพันหน้ายิ่งกว่าพรหม
(หนา 167)

สุนทรภู่กล่าวถึง "พรหม" พงนาฎกรม (2525 : 568) หมายถึงชื่อพระเป็นเจ้าผู้สร้างโลกทางศาสนาพราหมณ์ บทแรกกล่าวถึงลักษณะพิเศษของพระพักตร์ "พรหม" คนรู้จักกันดีว่าพระพรหมมี 4 หน้า ใช้กลวิธีกล่าวเกินจริงเปรียบเทียบในบาทที่ 2 "ทุกวันนี้มีมนุษย์อยู่ชุกหนา เป็นรอยหน้าพันหน้ายิ่งกว่าพรหม" มนุษย์อยู่ชุกหนาหมายถึง คนในกรุงเทพมหานคร การกล่าวถึงจำนวนหน้าของพระพรหมในความหมายว่าพระพรหมมีหน้ามากกว่าคน แต่เดิยวันนั้นเมืองหลวงมีหน้ามากกว่าพระพรหมมากมายนัก สื่อความหมายเปรียบเทียบอีกลักษณะหนึ่ง จากนามธรรมคือความหนาไหว้หลังหลอก ความไม่ซื่อสัตย์สุจริตใจต่อกัน เป็นรูปธรรมในความว่า "รอยหน้าพันหน้า" สุนทรภู่แสดงความไม่ไว้วางใจคนในเมืองหลวงที่เป็นสังคมของท่านเอง สะท้อนให้เห็นว่าท่านต้องได้รับความทุกข์จากพฤติกรรมความไม่ซื่อสัตย์ไม่จริงใจของคนในสังคมเมืองหลวงมาแล้ว การใช้กลวิธีกล่าวเกินจริงเปรียบเทียบนี้สื่อความหมายชัดเจน สมจริง เข้าใจง่าย แม้จะเกิดขึ้นจริงในการเปรียบเทียบแต่สมจริงในความรู้สึก ธรรมชาติของ "พรหม" มี 4 พักตร์ คนรู้จักกันดี ธรรมชาติของมนุษย์มีหน้าเดียวในความหมายตรง เมื่อนำมาเปรียบในลักษณะ

เกินจริงเป็น "ร้อยหน้าพันหน้า" สื่อความหมายโดยนัยหมายถึงความหน้าไหว้
หลังหลอก ความไม่จริงใจกันของคนในสังคม "จำนวน" เน้นความหมายและความ
รู้สึกได้ชัดเจน ให้ความรู้สึกที่ "คน" มีเล่ห์เหลี่ยมมากแต่คนด้วยกันยังตามกันไม่
ทัน การเปรียบเทียบตอนนี้สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติการมองคนในแง่ร้ายของสุนทรภู่
เป็นผลมาจากประสบการณ์ในชีวิตของท่านเอง ท่านจึงสามารถถ่ายทอดความรู้สึก
ต่อพฤติกรรมเช่นนี้ออกมาได้อย่างชัดเจน ให้ความเข้าใจ ประทับใจแก่ผู้อ่าน

8.3 นามธรรม

การเปรียบเทียบนามธรรมให้เป็นรูปธรรมด้วยกลวิธีกล่าวเกิน
จริงในนิราศพระบาท

พอเลี้ยวแหลมถึงท่าศาลาเกวียน	ตลิ่งเตียนแลโล่งดังคนดาง
พิงตะพาบเกวียนสองข้างทาง	หมายจะจ้างบรรทุกไปท่าเรือ
แต่ทุกซักรักก็เห็นหนักฉันทอก	ถึงสักหกเจ็ดเกวียนก็เจียนเหลือ
แต่โศกรักก็มาจนหนักในลำเรือ	เฝ้าเต็มเจ้าไปทุกคองรำคาญครัน

(หน้า 124)

เมื่อเดินทางมาถึงท่าศาลาเกวียนสุนทรภู่มาทรงเรือ บาทแรก
กล่าวถึงภูมิประเทศตามรายทางที่ผ่าน บาทที่ 2 กล่าวในลักษณะรูปธรรมหา
เกวียนเพื่อจะจ้างให้บรรทุกท่านไป บาทที่ 2 กล่าวถึงนามธรรมในลักษณะที่เป็น
รูปธรรม คือ ความทุกข์โศกซึ่งเป็นความรู้สึก ใช้กลวิธีเปรียบเทียบเกินจริง
"ถึงสักหกเจ็ดเกวียนก็เจียนเหลือ" ความทุกข์ที่ดวงวัดได้ และความเศร้าโศก
ที่มัน้ำหนัก "แต่โศกรักก็มาจนหนักในลำเรือ" ยังเพิ่มจำนวนไปทุกระยะในการ
เดินทาง จากนามธรรมเป็นรูปธรรมในลักษณะวัดดวงได้ มัน้ำหนัก เน้นให้รู้สึกถึง
ความทุกข์เศร้ามากมาย ให้ความสมจริงในความรู้สึก สะท้อนถึงอิทธิพลของความ
รัก การพลัดพราก ไม่สมหวังเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ท่านใช้กลวิธีกล่าวเกินจริงสื่อ
ความรู้สึกออกมาได้อย่างชัดเจน จูงใจให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสะเทือนใจคล้อยตามไป
ด้วย หวังเกิดความสงสาร เห็นใจ

8.4 วัฒนธรรม

ในนิราศพระบาทสุนทรภู่กล่าวถึง "ศร" คืออาวุธชนิดหนึ่งใช้ยิงด้วยกำลังสายให้ลัดลูกแล่นออกไป

ถึงบางหลวงทรวง ร่อนดั่งศรปัก พี่ร้างรักมาด้วยราชการหลวง
เมื่อคิดไปใจหายเสียดายดวง จนเรือลวงมาถึงย่านบ้านกระแชง
(หน้า 119)

สุนทรภู่อธิบายกลวิธีกล่าวเกินจริงสื่อความสะเทือนใจ "ทรวง ร่อนดั่งศรปัก" เพราะต้องจากนางมาด้วยงานราชการ ความคิดถึงอาลัยนางทำให้ใจรุ่มร้อนทุกซทรมานเหมือนถูกศรปักอก นี่คืออิทธิพลของความรัก เปรียบเทียบได้สมจริงในความรู้สึก การกล่าวเกินจริงช่วยเน้นให้ผู้อ่านรับรู้ถึงความสะเทือนใจของสุนทรภู่อีกและชัดเจน "ศร" เป็นเครื่องใช้ประเภทอาวุธที่คนสร้างขึ้น มาถือว่าเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง

อีกตอนหนึ่งในนิราศพระบาทที่ใช้ศรกล่าวเปรียบในทำนองเดียวกัน

โอ้อาลัยใจหายไม่วายทวง
ดั่งศรสักปักชำระกำทรวง เสียดายดวงจันทร์ภาพงางาม
(หน้า 115)

นิราศวัดเจ้าฟ้า สุนทรภู่อธิบายเปรียบกับอาวุธอีกหลายชนิด เช่น

ถึงต้องง้าวหลาวแหลนสักแค้นเล่ม ไม่คิดเต็มคิ้วจุกพอหลุดถอน
แต่ตอตาพาใจอาลัยวรณ์ สุดจะถอนหึงขวาง เสียกลางคัน
(หน้า 173)

สุนทรภู่อธิบายกลวิธีกล่าวเกินจริงสื่อความรู้สึกในเรื่องของความรักว่าถึงถูกแทงด้วยอาวุธมากมายเพียงใดก็ยังถอนออกไปได้ แต่ "ตอตา" ในความหมายว่าเกิดความรักขึ้นกับใครจะถอนใจออกจากความรู้สึกนั้นสุดจะถอนได้ สื่อความหมายถึงความรักมีอำนาจเหนือจิตใจของคุณ กลวิธีกล่าวเกินจริงให้ความสมจริงในความรู้สึกของผู้อ่าน สุนทรภู่อธิบายถึงอาวุธหลายชนิด เช่น ง้าว หลาว แหลน

โวหารภาพพจน์แบบอภินิหารหรือกล่าวเกินจริง (Hyperbole)

ปรากฏในนิราศ 7 เรื่อง นิราศเมืองเพชรและนิราศอิเหนาไม่มี ในนิราศแต่ละเรื่องปรากฏที่ใช้ไม่มากนัก กล่าวเกินจริงในเรื่อง "จำนวน" มากที่สุด เช่น จำนวนคน จำนวนวัตถุ นอกจากนั้นกล่าวในเรื่องของ "ขนาด" เช่น ความสูงของภูเขา ความใหญ่โตขององค์พระ กล่าวเกินจริงในลักษณะ สรรักปัก ฟ้าม่า โวหารภาพพจน์แบบนี้ท่านใช้เพื่อมุ่งเร้าอารมณ์ และความสะเทือนใจเป็นสำคัญ

9. คำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ (Rhetoric Question)

โวหารภาพพจน์ลักษณะคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ เป็นการใช้คำถามที่ไม่ได้มุ่งหวังคำตอบ แต่ใช้กลวิธีนี้เพื่อย้ำหรือเน้นให้ผู้อ่านเห็นจริงหรือเชื่อตาม ซึ่งเป็นการเร้าเร้าและยั่วยุให้ผู้อ่านคิดตามไปนั่นเอง สุนทรวภูไช้กลวิธีนี้ในนิราศแต่ไม่มากเหมือนกลวิธีอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

9.1 ธรรมชาติ

ในนิราศอิเหนา

จนดึกดื่นรินรินกลิ่นกุหลาบ ตะลึง เหลียวเสียวซาบอาบนาสา

เหมือนปรางทองนงนุชชุกษา หรือกลับมาขึ้นแฝงอยู่แห่งใด

(หน้า 199)

ข้อความจากนิราศอิเหนาตอนนี้ใช้กลวิธีอุปมาและแบบคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบถ่ายทอดความรู้สึกของอิเหนาที่มีต่อนางบุษบา ภายแรกกล่าวถึงบรรยากาศยามค่ำคืน กลิ่นกุหลาบโชยมาจนทำให้อิเหนา "เสียวซาบอาบนาสา" เพราะ "กลิ่นหอม" นั้นจูงใจให้คิดถึงนางบุษบา ใซ้อุปมาสื่อความรู้สึกในบาทที่ 2 วรรคแรก กลิ่นหอม "เหมือนปรางทองนงนุชชุกษา" เหตุการณ์ในตอนนั้นนางบุษบาอุกกรมหนีไปอิเหนายังตามหานางไม่พบ กลิ่นกุหลาบทั้งบรรยากาศในยามค่ำคืนทำให้อิเหนาเคลิบเคลิ้มเหมือนได้กลิ่นแกมนาง จนต้องตั้งคำถามกับตัวเองด้วยความสงสัยว่า "หรือกลับมาขึ้นแฝงอยู่แห่งใด" การใช้กลวิธีเปรียบเทียบ 2 ลักษณะ

ในบทเดียวกัน เสริมความสัมพันธ์สื่อความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งกลวิธีแบบคำถามช่วยเน้นถึง ความคิดถึงถวิลหานาง จูงใจให้ผู้อ่าน เข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกของอิเหนาได้ดี ใ้ภาพนึกและความประทับใจในความรักของอิเหนา

9.2 นามธรรม

ในนิราศพระบาท ใช้กลวิธีตั้งคำถามแบบไม่ต้องการคำตอบสื่อความรู้สึกอีกอย่าง

กำแพงรอบขอบคูก็คูลึก   ไม่นาศีกอ้ายพม่าจะมาได้
ยังไ้หมั้นข้ามเข้าเอาเวียงชัย   โอ้อย่างไรเหมือนบุรีไม่มีชาย
(หน้า 123)

เดินทางผ่านกรุงเก่า (อยุธยา) ท่านรู้สึกสะเทือนใจกับสภาพที่ได้พบเห็นคือ ร่องรอยซากปรักหักพังของสถานที่ซึ่งเป็นผลมาจากคราวพม่าบุกเข้ามาทำลาย ท่านตั้งข้อสงสัยเกิดจากสภาพที่เห็นว่าทั้งกำแพง คูเมือง ก็ดูแข็งแรงดี ความในบาทแรก ไม่นาศีกอ้ายพม่าจะมาได้ แต่ความเป็นจริงที่ทำให้ท่านสงสัยคือ พม่าก็ยังบุกเข้ามาตีกรุงแตกจนได้ จึงเกิดความสงสัยว่า "โอ้อย่างไรเหมือนบุรีไม่มีชาย" การใช้กลวิธีนี้สื่อความสงสัยต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เกิดความขัดแย้งในใจด้วยสภาพบ้านเมืองก็แข็งแรงดี ไม่นาศีกอ้ายพม่าจะมาได้ง่าย ท่านสงสัยไปที่กำลังคนมากกว่าสภาพบ้านเมือง "เหมือนบุรีไม่มีชาย" แสดงถึงความอ่อนแอของกำลังพล เป็นชายที่ไม่มีคุณสมบัติของชาย คำถามสะท้อนให้เห็นถึงความคิดของสุนทรภู่ว่า การเสียกรุงครั้งนั้นเป็นเพราะความอ่อนแอของกำลังพลมากกว่า การใช้กลวิธีนี้สื่อความคิดของท่านช่วยให้อ่านเกิดภาพนึก ทั้งยังช่วยให้ผู้อ่านคิดตามไปด้วย และยังแสดงถึงความรู้สึกสลดใจ แค้นใจ กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ในนิราศภูเขาทอง ใช้กลวิธีแบบคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ
ความรู้สึกนึกคิดถึงชีวิตของท่านเอง

จันทรถิลิบทองคูลิแหลม	ดั่งชวากแซมเสียมแซกแตกไสว
ใครทำชู้คุณครั้นบรรลีย์	ก็ต้องไปเป็นต้นน้ำชนพอง
เราเกิดมาอายุเพียงนี้แล้ว	ยังคลาดแคล้วครองตัวไม่มัวหมอง
ทุกวันนี้วิปริตผิดทำนอง	<u>เจียนจะต้องปีนบ้างหรืออย่างไร</u>

(หน้า 156)

สุนทรภู่รำพึงถึงตัวเองเมื่อเดินทางมาถึงบ้านจิว บทแรกกล่าวโดยละเอียดแล้วในกลวิธีแบบอุปมา สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องนรก "ขุมโลห- สิมพลินรก" เป็นลักษณะนามธรรมที่มีจินตนาการว่าผู้ที่เป็นชู้กัน เมื่อตายไปแล้วต้องไปตกนรกขุมนี้รับความทุกข์ทรมานจากการเป็นต้นจิวที่มีหนามแหลมคม ในบาทที่ 3 ท่านรำพึงถึงตัวเองว่า "เราเกิดมาอายุเพียงนี้แล้ว" ธนิต อยุธยา (2518 : 6) "สันนิษฐานว่าสุนทรภู่คงจะแต่งนิราศเรื่องนี้เมื่อท่านมีอายุได้ 42 ปี และอุปสมบท มาได้ราว 4 หรือ 5 พรรษา" ท่านรักษาศีลตัวเองมาได้โดยตลอดไม่มีเรื่องให้มัวหมอง โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับผู้หญิง เพราะเมื่อกกล่าวถึงต้นจิวก็มีความหมายไปในทางเป็นชู้กัน ในบาทที่ 4 สุนทรภู่อธิบายใจ "ทุกวันนี้วิปริตผิดทำนอง" ท่านใช้คำว่า "วิปริต" ซึ่งหมายถึง แปรปรวน ผิดปกติ ผิดแนวทางที่เคยเป็น บอกความในใจที่เป็นนามธรรมว่า จิตใจเริ่มจะมีความคิดผิดทำนองคลงธรรม ท่านจึงต้องตั้งคำถามถามตัวเองว่า "เจียนจะต้องปีนบ้างหรืออย่างไร" สื่อภาพ นึกเป็นรูปธรรมตามจินตนาการความเชื่อ การใช้กลวิธีนี้สื่ออารมณ์ความรู้สึกสับสน ไม่แน่ใจ ไม่มั่นใจตัวเอง กลวิธีนี้จูงใจให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ของท่าน เกิดความ สะท้อนใจคล้อยตามไปด้วย การตั้งคำถามยั่วให้ผู้อ่านคิดต่อไปอีก เพราะท่านไม่ได้สื่อความหมายที่ชัดเจนเพียงรำพึงออกมาเท่านั้น

โวหารภาพพจน์แบบคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ (Rhetoric Question) ปรากฏในนิราศเพียง 4 เรื่อง คือ นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศอิเหนา และนิราศเมืองเพชร แต่ละเรื่องใช้กลวิธีนี้น้อย ใช้ถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกสะท้อนใจเป็นส่วนมาก

10. บันไดความ (Climax)

โวหารภาพพจน์ลักษณะบันไดความ เป็นการกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็น
 ชั้น ๆ โดยใช้ข้อความเรียงลำดับความสำคัญจากธรรมดาแล้วค่อย ๆ เข้มข้นขึ้น
 จนถึงลำดับสูงสุด เหมือนกับ เติบโตขึ้นบันได ซึ่งลำดับสูงสุดคือจุดที่ต้องการกล่าวถึง
 สุนทรภู่ใช้โวหารลักษณะนี้ในนิราศน้อย

10.1 วรรณคดี

ตอนหนึ่งในโคลงนิราศสุพรรณ

๑	ชาวอันหมั่นสิ่งล้วน	นวลขาว
	แพรพาฟ้าดินดาว	ดุจพร่อง
	ชาวคูครูเดียวคราว	หนึ่งเบื้อ เหลือแฮ
	ชาวบ่เบื้อเนียน้อง	นวมนิ้วผิวขาว
		(หนา 250)

โคลงนิราศสุพรรณบทนี้ใช้โวหารภาพพจน์ 2 ลักษณะ คือ แบบเล่นคำ
 (Puns on Word) และแบบบันไดความ เล่นคำว่า "ขาว" แต่สื่อความหมายใน
 ลักษณะบันไดความคือใช้ข้อความเรียงลำดับความสำคัญจากธรรมดาไปสู่ลำดับสูงสุด
 ของความรู้สึก บาทแรกกล่าวถึงทุกสิ่งที่มีสีขาว บาทที่ 2 ยกความขาวของผ้า
 ท้องฟ้า ดิน ดาว บาทที่ 3 สีขาวของสิ่งที่กล่าวมาดูไม่นานก็เขื่อ สีขาวที่สำคัญ
 และมีความหมายที่สุดในบาทที่ 4 คือ ความขาวของเนียนาง "สีขาว" ของทุกสิ่ง
 ทุกอย่างมากมายไม่ทำให้ท่านจิตใจได้เท่า "สีขาว" ของผิวเนียน้อง เพราะ "สี
 ขาว" ทำให้จิตประหวัดไปถึงนวลเนียน้อง "ชาวบ่เบื้อเนียน้อง นวมนิ้วผิวขาว"
 มินัยไปถึงจิตใจในรสสัมผัส ชาวอื่นจึงสู้ความขาวของเนียนางไม่ได้ กลวิธีเล่นคำ
 เป็นสื่อถ่ายทอดความหมายในลักษณะแบบบันไดความได้ชัดเจน

ในนิราศพระประสม ใช้ปรากฏการณ์ธรรมชาติเปรียบเทียบสื่ออารมณ์
ความรู้สึกด้วยกลวิธีบันไดความ

หนวน้ำค้างพร่างพรอมจะหม่นผา พอลูนอารมณ์ระงับได้หลับไหล
ถึงลมว่าวหนวยิ่งจะผิงไฟ แต่หนวยใจจากเจ้าให้เศร้าไหม
(หน้า 468)

ใช้โวหารภาพพจน์ 2 ลักษณะ คือ แบบเล่นคำ (Puns on Word) และแบบบันไดความ เล่นคำเพื่อสื่อความหมายในแบบบันไดความ เล่นคำว่า "หนาว" กล่าวถึงความรู้สึก "หนาว" ที่เกิดจากปรากฏการณ์ธรรมชาติในบรรยากาศยามค่ำคืน ความหนาวที่เกิดจากน้ำค้าง ลม เป็นความรู้สึกสัมผัสทางกาย หนวน้ำค้างแกหนาวด้วยผาหม หนาวลมว่าวคือลมที่พัดจากทิศเหนือไปทางทิศใต้ในตอนต้นฤดูหนาวเกิดด้วยการผิงไฟ แต่ "หนาว" ที่ทุกข์ทรมานที่สุดคือ "หนาวใจ" เป็นความรู้สึกทางใจไม่ใช่ทางกายสัมผัส เหตุจากการพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก "หนาวใจ" จึงทุกข์ทรมานมากกว่า "หนาวกาย" ซึ่งพอจะหาสิ่งอื่นมาแทนหาได้ แต่ "หนาวใจ" ยากจะแก้จนกว่าจะพบความสมหวัง ท่านจึงต้องทนทุกข์ทรมานกับความรูสึกนี้ต่อไป การเล่นคำเป็นสื่อถ่ายทอดความหมายแบบบันไดความได้ซาบซึ้งประทับใจ เปรียบเทียบให้ความรู้สึกสมจริง ธรรมชาติของคนที่ต้องจากคนรักมาย่อมต้องเกิดความคิดถึงกัน และเมื่อมาอยู่ในบรรยากาศยามค่ำคืนที่หนาวเย็น ยิ่งทำให้คิดถึงนางมากขึ้น ความหนาวจากธรรมชาติที่กายสัมผัสจึงทุกข์น้อยกว่า "หนาวใจ" ใครที่อยู่ในภาวะอย่างสุนทรภู่อีกต้องยอมรับความจริงเช่นนั้น กลวิธีแบบบันไดความเน้นอารมณ์ความรู้สึกของสุนทรภู่อัจฉริยะ สมจริง ให้อรรถภาพนึกและความรู้สึกเหมือนผู้อ่านได้เข้าไปสัมผัสกับบรรยากาศเช่นนั้นด้วย

โวหารภาพพจน์แบบบันไดความ (Climax) ปรากฏในนิราศน้อย เหมือนแบบขัดแย้งคู่ขนาน (Paradox) คือเพียง 2 เรื่องเท่านั้น ได้แก่ โคลงนิราศสุพรรณ 2 ตอน และนิราศพระประสมเพียงตอนเดียว ข้อสังเกตการใช้โวหารภาพพจน์แบบนี้ สุนทรภู่อีกใช้กับโวหารภาพพจน์แบบเล่นคำ (Puns on

word) ใช้ถ้อยคำแบบเล่นคำ แต่สื่อความหมายเป็นลำดับแบบบันไดความ สิ่งที่น่ามาเล่นคำคือ ชื่อสถานที่ สี และปรากฏการณ์ สุนทรภู่ใช้กลวิธีนี้ถ่ายทอดเพียงอารมณ์ความรู้สึกสะท้อนใจที่เกิดจากการพลัดพรากจากคนรักหรือภรรยา

11. ความขัดแย้งคู่ขนาน (Paradox)

โวหารภาพพจน์ลักษณะความขัดแย้งคู่ขนาน เป็นการเปรียบเทียบโดยใช้ความขัดแย้งหรือความตรงกันข้าม สิ่งที่มีลักษณะตรงกันข้ามนั้นอาจเป็นสถานการณ์หรือถ้อยคำ โวหารแบบนี้ทำให้เข้าใจความได้คี่ขึ้นและมองเห็นภาพได้เด่นชัดขึ้น เพราะลักษณะตรงกันข้ามนั้นเหมือนจะเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่เมื่อวิเคราะห์ความหมายให้ลึกลงไปจึงจะเข้าใจและยอมรับว่าเป็นความจริง สุนทรภู่ใช้กลวิธีนี้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกในนิราศเช่นกัน แต่ใช้น้อยกว่ากลวิธีอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ดังตัวอย่างต่อไปนี้

11.1 สถานที่

ตอนหนึ่งในนิราศเมืองแกลง

แล้วไปบางทางเกือบบ้านพงอ้อ	ไม่เหลือหลอหลายตำแหน่งแสวงหา
จะเที่ยวดูคนผู้ทำยาตา	ไม่เห็นหน้านี้กระตลกลใจ
ถึงคนผู้อยู่เกลื่อนก็เหมือนเปลี่ยว	สันโทษเที่ยวด้วยว่าจิตผิควิสัย
มาอยู่บ้านกรำระกำใจ	ชวนกันไปชมทะเลทุกเวลา

(หน้า 104)

นิราศเมืองแกลงตอนนี้นสุนทรภู่ใช้กลวิธีความขัดแย้งคู่ขนานเปรียบเทียบถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกในขณะนั้นว่าแม้ท่านอยู่กับคนมากมายแต่มีความรู้สึกเหมือนอยู่คนเดียว เป็นความรู้สึกที่เรียกว่าอาการ "แปลกแยก" ดังที่ได้กล่าวอ้างถึงคำอธิบายของ อัสศิริ ธรรมโยติ ในโวหารภาพพจน์แบบกลาวเกินจริงในนิราศวัดเจ้าฟ้าไปแล้ว เหตุที่ทำให้เกิดผล "ถึงคนผู้อยู่เกลื่อนก็เหมือนเปลี่ยว" เพราะ "จิตผิควิสัย" เกิดจาก "ใจ" ผิด "วิสัย" ไป สมบัติ จันทรวงศ์ (2519 : 117) กล่าวว่า วิสัยในความเข้าใจของสุนทรภู่นั้นมีวิธีการใช้หรือมีความหมาย ดังนี้

วิสัย หมายถึง ธรรมชาติหรือลักษณะปกติ ไม่ว่าจะ เป็นของสัตว์
 ของมนุษย์ หรือของสรรพสิ่ง หรือหมายถึง ลักษณะความถูกต้องตามระเบียบ
 แบบแผนหรือประเพณีที่มีมาก่อน หรือหมายถึง ฐานะทางสังคมของบุคคลไม่ว่า
 จะเป็นในแง่ของอาชีพ ชนชั้น ตำแหน่ง หน้าที่ หรือความสามารถ ขอความ
 ในนิราศเมืองแกลงตอนนี้ "วิสัย" หมายถึง ความหมายแรก ความรู้สึกของ
 โจทธานผิดไปจากลักษณะที่เคยเป็นอยู่ เพราะไม่มีคนรักเดินทางมาช่วย เมื่อ "จิต
 ผิดวิสัย" จึงเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ในตอนนี้ท่านอยู่ในวัยหนุ่ม คนหนุ่ม เรื่องของ
 "หัวใจ" ย่อมร้อนและรุนแรง ตามประวัติที่กล่าวไปแล้ว ท่านแอบไปลอบรักใคร่
 กับหญิงในวังคนหนึ่ง จนต้องถูกเวรจำ เมื่อพันโทษท่านก็เดินทางไปหาบิดาที่
 เมืองแกลง หญิงคนนั้นก็ชื่อ "นางจัน" ภรรยาคนแรกของท่าน ความในใจตอนนี้
 ท่านก็หมายถึงนางจันนั่นเอง ความรักครั้งแรกที่มีอุปสรรคต้องพลัดพรากจากกันไป
 ในขณะที่ท่านมีอายุราว 21 ปี สะท้อนให้เห็นถึงความรักของคนหนุ่มที่รุนแรง รัก
 มาก คิดถึงมาก หวั่นไหว ใจจดจ่ออยู่กับความรักที่ต้องจากมา ทุกข์หนัก เป็นผลให้
 "ไม่สนใจในสิ่งแวดลอมรอบตัว เกิดอาการ "แปลกแยก" ถึงจะมี "คนผู้อยู่เปลี่ยน"
 ก็ "เหมือนเปลี่ยว" กลวิธีความขัดแย้งคู่ขนานสื่อความรู้สึกได้เด่นชัด จูงใจให้
 ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ของสุนทรภู่ได้อย่างรวดเร็ว ยอมรับการกล่าวเปรียบเทียบบว่า
 สมจริงในความรู้สึก ทั้งให้ภาพนึก จับใจในถ้อยคำเปรียบ เกิดความสะเทือนใจ
 คล้อยตามอารมณ์ท่านไปด้วย

ในนิราศภูเขาทอง ยกเอาสถานที่ที่เดินทางผ่านมาเปรียบเทียบให้
 ข้อคิดแก่ตัวเองและผู้อ่าน เช่น ตอนที่ผ่านบางธรณี

มาถึงบางธรณีหัวโศก	ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
โอสุธาหนาแน่นเป็นแผ่นหิน	ถึงลิหิ้นสองแสนทั้งแดนไตร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ตานี้	ไม่มีที่สุธาจะอาศัย
ลวนหนามเหน็บเจ็บเส็บคับแคบใจ	เหมือนนกโร้งเรออยู่เอกา

(หน้า 154)

ท่านใช้ความตรงกันข้ามระหว่างพื้นแผ่นดินที่กว้างใหญ่กับคนเพียงคนเดียว คือ เปรียบเทียบแผ่นดินกับสภาพที่ตกต่ำของท่าน "ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย" สื่อความสะเทือนใจอย่างรุนแรง นิราศภูเขาทองท่านได้แสดงความเป็นใจออกมา มาก เพราะเป็นช่วงที่ชีวิตของท่านเปลี่ยนแปลงไปมาก จากความรุ่งโรจน์สู่ความ ตกต่ำอย่างถึงที่สุดคือ เรือรบไม่มีที่อยู่อาศัย คนที่ตกอยู่ในภาวะเช่นนี้ หากไม่ เตรียมใจไว้ก่อนย่อมจะรับสภาพไม่ได้ ดังเช่นสุนทรภู่เกิดความสะเทือนใจอย่าง รุนแรง ความทุกข์ระทม ความผิดหวังบันดาลใจให้ท่านสื่อความรู้สึกออกมาด้วย กลวิธีความขัดแย้งคู่ขนานได้ประทับใจผู้อ่าน เข้าถึงความรู้สึกขมขื่นของท่าน ความทุกข์ทรมานในครั้งนี้น่าอ้างว่าเป็นเพราะ "เคราะห์ร้าย" ทำให้ต้องมอดน เป็นไป "เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อน" คือ สภาพที่แทบไม่เหลืออะไร ด้วยคน เดียว"ไร้ที่อยู่อาศัยบนแผ่นดินอันกว้างใหญ่ เจ็บปวดทั้งกายใจ "ล้นหนามเห็น เจ็บแสบคับแคบใจ" สื่อความรู้สึกเจ็บใจ คับแคบใจ ไม่เห็นทางจะแก้ไขสถานการณ์ ที่เป็นอยู่ได้ ในวาระสุดท้ายใช้กลวิธีอุปมาแสดงสภาพของตนอย่างชัดเจน "เหมือนนกไรรังเรอยู่ออกา" ให้ทั้งภาพหนักและความรู้สึกที่อ้างว้าง โดดเดี่ยว ผู้อ่านเกิดความรู้สึกหดหู เห็นใจคล้อยตามไปด้วย กลวิธีการเปรียบเทียบความ ตรงกันข้ามเสริมด้วยกลวิธีอุปมาช่วยสื่อความหมายได้เด่นชัด ลึกซึ้งกินใจ ก่อ ความสะเทือนใจแก่ผู้อ่าน

11.2 อรรถาธิบาย

ในนิราศภูเขาทอง สุนทรภู่ใช้กลวิธีเปรียบเทียบแบบความ ขัดแย้งคู่ขนานแสดงข้อคิดถึงลักษณะคนพาลไว้อีกตอนหนึ่ง

ถึงบางเคื้อโอมะเคื้อ เหลือประหลาด บังเกิดชาติแมลงหวี่มิในไส้
เหมือนคนพาลหวานนอกขอมขมใน อุบไม่ยเหมือนมะเคื้อ เหลือระอา
(หนา 155)

สุนทรภู่ใช้ลักษณะธรรมชาติของมะเดื่อมาเปรียบเทียบกับลักษณะของคนพาล ในบาทแรกกล่าวถึงลักษณะแปลกของผลมะเดื่อ ภายนอกมะเดื่อจะมีผลสวยแต่ภายในผลมักจะเสียมีแมลงหวี่อาศัยอยู่ในผล จากลักษณะนี้จึงนำมาเปรียบ "เหมือนคนพาล" ในบาทที่ 2 "หวานนอกขอมขมใน" สวยหรือดูดีแต่เพียงภายนอกภายในไม่ดี "รสขม" ขอมไม่เป็นที่ชื่นชอบของคนโดยทั่วไป คนพาลก็เช่นเดียวกันจะมีพฤติกรรมที่ไม่จริงใจ "ความหวาน" คือถ้อยคำไพเราะที่แสดงออกมาให้คนได้ยินแต่ไม่จริงใจ พูดไพเราะด้วยมีจุดประสงค์ที่ไม่ดี อาจเป็นคำพูดโกหกหลอกลวงเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง ทำให้คนเชื่อถือและอาจจะต้องทุกข์หนักจาก "ความหวาน" ภายนอกเหล่านั้น เพราะภายในคือจิตใจที่ไม่ซื่อสัตย์ไม่จริงใจ คนที่เป็นพาลมักจะมีพฤติกรรมที่จะทำให้ผู้ที่ไม่รู้เท่าทันเดือดร้อนเหมือนซ่อนความ "ขม" ที่คนไม่ปรารถนาไว้ จึงเปรียบกับผลมะเดื่อด้วยกลวิธีอุปมาอุปไมย ในวรรคสุดท้าย "อุปไมยเหมือนมะเดื่อเหลือระอา" ท่านแสดงความรู้สึกระอาใจกับพวกที่มีพฤติกรรมเป็นพาล ซึ่งท่านมีประสบการณ์กับคนประเภทนี้มาแล้ว ดังที่ท่านกล่าวไว้ในนิราศเรื่องอื่น ๆ การใช้อุปไมยเปรียบเทียบซ่อนช่วยเน้นให้การสื่อความหมายด้วยกลวิธีแบบความขัดแย้งคู่ขนานชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากจะได้ออกคิดถึงลักษณะของคนพาลแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการเป็นคนช่างสังเกตของสุนทรภู่ ทั้งความสามารถในการนำสิ่งต่าง ๆ ที่เฝ้ามองเห็นมาเปรียบเทียบสื่อความหมายได้อย่างสมจริง ให้อรรถาธิบายความรู้และข้อคิดแก่ผู้อ่าน

โวหารภาพพจน์แบบความขัดแย้งคู่ขนาน (Paradox) ปรากฏในนิราศน้อยเพียง 2 เรื่องเท่านั้น คือ นิราศเมืองแกลง 1 ตอน และนิราศภูเขาทอง 2 ตอน ในนิราศเมืองแกลงใช้กลวิธีนี้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกแปลกแยกของตนเอง ในนิราศภูเขาทองให้ข้อคิดเรื่องความไม่แน่นอนของชีวิตและลักษณะของคนพาล